

ΤΥΠΙΚὸΝ

Τῶ ὁσίῳ καὶ θεοφόρῳ Πατρὶσι Ἱεροῦ

Σάββα

Τῶ ἡγιασμένῳ

Διορθωθέντι μετ' ὀφθῆς ἐπιμελεσίᾳ
καὶ ὑποτιμησάμενον τὸ κατὰ δύναμιν

ὑπὸ

ἁγίου Δοσιθέου

ἡγιασμένου τῆς ἱερᾶς Συνεβηθικῆς
Μονῆς Παναγίας Τατάρας

—: ἔκδοσις τῆς αὐτῆς ἱερᾶς Μονῆς:—

ΠΙΝΑΞ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

πᾶ = πλάγιος ᾶ'
 πᾶβ' = πλάγιος β'
 πᾶδ' = πλάγιος δ'
 ᾶ = ᾶδιῆ

κᾶ = κάθισμα
 κᾶα = καθίσματα
 ᾶχ = ᾶχος
 ᾶχ = ᾶχον

ᾶλό = στιχολογία
 ᾶρο = τροπάριον-α
 ᾶζω = ᾶκτώπηχος
 ᾶ = θεοτοκίον-α

ΠΙΝΑΞ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΙΘΜΗΣΕΩΣ

Α, α = 1	Ι, ι = 10	Ρ, ρ = 100	,α = 1000
Β, β = 2	Κ, κ = 20	Σ, σ = 200	,β = 2000
Γ, γ = 3	Λ, λ = 30	Τ, τ = 300	,γ = 3000
Δ, δ = 4	Μ, μ = 40	Υ, υ = 400	,δ = 4000
Ε, ε = 5	Ν, ν = 50	Φ, φ = 500	,ε = 5000
Ϛ, ϛ = 6	Ξ, ξ = 60	Χ, χ = 600	,ϛ = 6000
Ζ, ζ = 7	Ο, ο = 70	Ψ, ψ = 700	,ζ = 7000
Η, η = 8	Π, π = 80	Ω, ω = 800	,η = 8000
Θ, θ = 9	Ϛ = 90	Ϟ = 900	,θ = 9000

Τὸ ϛ λέγεται στίγμα, τὸ Ϛ λέγεται κόππα, τὸ Ϟ λέγεται σαμπί.

ΠΗΔΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Τυπικὸν Ἁγίου Σάββα, ἔκδοσις 1545

Τυπικὸν Ἁγίου Σάββα, ἔκδοσις 1738

Τυπικὸν Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (Γ. Βιολάκη)

Εὐχολόγιον Goar, Ἐνετίησι 1730

Εὐχολόγιον τό Μέγα, Ἐνετίησι 1862

Δημητριεύσκη Τυπικὰ Κίεβον, τόμος Α' 1895

Δημητριεύσκη Τυπικὰ Πετρούπολις, τόμος Γ' 1917

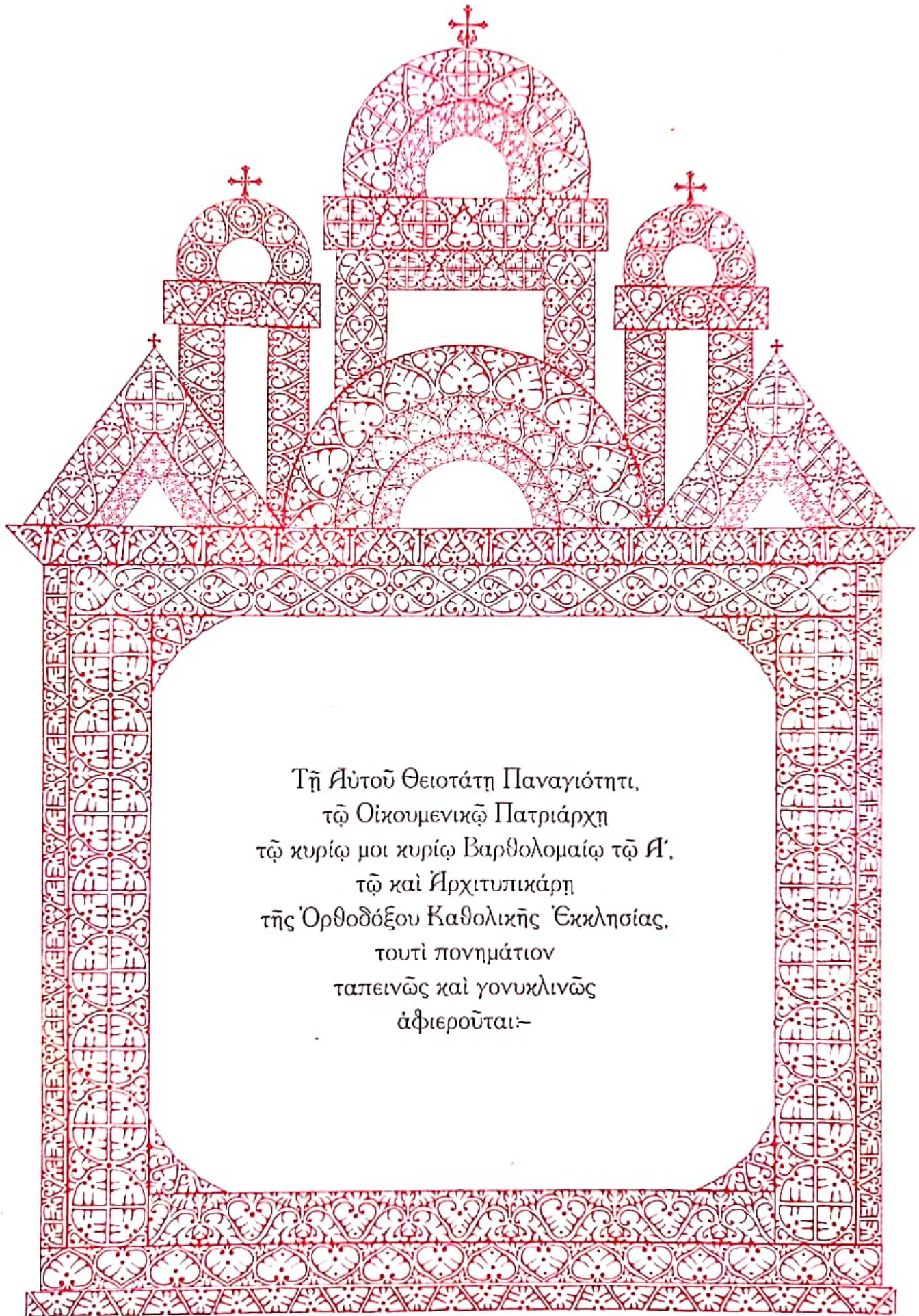
Ἡ πρᾶξις τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας

Ἡ πρᾶξις Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους

Ἡ πρᾶξις Ἱ. Μονῆς Τατάρνης Εὐρυτανίας

Ἡ διακονία ἡμίσεος καὶ πλέον αἰῶνος εἰς τὸ ἀναλόγιον

Τῇ Αὐτοῦ Θειοτάτῃ Παναγιότητι,
τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχει
τῷ κυρίῳ μοι κυρίῳ Βαρθολομαίῳ τῷ Α',
τῷ καὶ Ἀρχιτυπικάρῃ
τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας,
τουτὶ πονημάτιον
ταπεινῶς καὶ γονυκλινῶς
ἀφιερῶται:-

Ὁ δὲ μέγας τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῆς Σάββας τὴν ὑπὲρ Χριστιανῶν πληρώσας διακονίαν ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ μετὰ χαρᾶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰσδεχθεὶς καὶ τοὺς σεβασμίους προσκυνήσας τόπους καὶ οἰονεὶ αὐτοῖς συνταξάμενος ἦλθεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ Μεγίστην Λαύραν καὶ ὀλίγον χρόνον διατελέσας ἀρρώστια περιέπεσεν. Ἄπερ μαθὼν ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος Πέτρος κατῆλθεν ἐπισκέψασθαι αὐτὸν καὶ βλέπων αὐτὸν μὴ ἔχοντά τινα παραμυθίαν ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ πλην ὀλίγων κερατίων καὶ φοινικίων παλαιῶν, βαλὼν αὐτὸν εἰς λεκτίκην ἔλαβεν εἰς τὸ ἐπισκοπεῖον καὶ ἐπεμελεῖτο αὐτοῦ καὶ ἰδίαις χερσὶν ὑπηρετεῖ αὐτῷ. Ὀλίγων δὲ ἡμερῶν διαγενομένων ἀποκάλυψιν τινα εἶδεν ὁ πατὴρ ἡμῶν Σάββας τὴν ἑαυτοῦ μηνύουσαν κοίμησιν οὐ μετὰ πολλὰς ἔσεσθαι ἡμέρας· ἦντινα τῷ ἀρχιεπισκόπῳ ἀπαγγείλας παρεκάλει ἀπολυθῆναι εἰς τὴν ἑαυτοῦ λαύραν πρὸς τὸ ἐν τῷ κελλίῳ τελειωθῆναι. Ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος πᾶσι τρόποις βουλόμενος αὐτὸν θεραπεῦσαι ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἑαυτοῦ λαύραν μετὰ τῆς δεούσης θεραπείας. Ὅστις πρεσβύτης ἐν τῷ ἰδίῳ ἀνακλιθεὶς πυργίῳ ἐν ἀρχῇ τοῦ Πεκεμβρίου μηνὸς προσκαλεσάμενος τοὺς πατέρας τῆς λαύρας δέδωκεν αὐτοῖς ἡγούμενόν τινα Βηρύτιον μὲν τῷ γένει, Πελιτᾶν δὲ τῇ κλήσει, παραγγείλας αὐτῷ τὰς παραδόσεις τὰς παραδοθείσας ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μοναστηρίοις ἀτρώτους διαφυλάξαι, δοῦς αὐτῷ ταύτας ἐγγράφως. Καὶ διαμείνας τέσσαρας ἡμέρας μηδενὸς μεταλαμβάνων μηδέ τισι συντυγχάνων ὀψὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων αἰτήσας κοινωνίαν καὶ κοινωνήσας καὶ εἰπὼν τελευταῖον· *Κύριε, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου, παρέδωκε τὴν ψυχὴν*:-

(Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος τοῦ Ὁσίου Σάββα, κεφάλαιον ος')

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επειδή, κατά τον 'Επίκτητον (50-120 μ.Χ.), «ἀρχὴ παιδείας ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», φέρε δὴ ἴν' ἀσχοληθῶμεν κατὰ πρῶτον περὶ τὴν ὀνομασίαν τοῦ μετὰ χειρὸς βιβλίου, ὅπερ καλεῖται «*Τυπικόν*».

Κατὰ τοὺς λεξικογράφους ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ ῥήματος τύπτω = κτυπῶ καὶ ἐκ τοῦ κτυπήματος δημιουργῶ ἵχνη ἐπὶ τοῦ τυπτομένου ἀντικειμένου. «*Τυπᾶς*» λέγεται ἡ βαρεῖα σφύρα, ἡ βαρειά. «*Τυπῆ*» καλεῖται τὸ κτύπημα, ἡ πληγῆ. «*Τυπίας*» ἀποκαλεῖται ὁ σφυρήλατος χαλκὸς διότι προέρχεται ἐκ τῶν κτυπημάτων τῆς «*τυπάδος*». «*Τύπος*» εἶναι τὸ κτύπημα καὶ τὸ ἐκ τοῦ κτυπήματος ἀποτέλεσμα, τὸ ἀποτύπωμα (οἶον εἰς νομίσματα). Ἐκ τούτου ἡ τυπογραφία καὶ ὁ τύπος. Τὰ μεταλλικὰ στοιχεῖα τύπονται ἐπὶ τοῦ χάρτου καὶ ἐγγράφονται ὅπως ἀκριβῶς ἔχουσι χαραχθῆ. Εἶναι «*σφραγὶς ἰσότυπος*».

«*Τυπικός*» εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ἢ ὁ κατεσκευασμένος καθ' ὠρισμένους τύπους. Τὸ οὐδέτερον τοῦ ἐπιθέτου τούτου «*Τυπικόν*» εἶναι τὸ βιβλίον ἐν ᾧ καταγράφεται ὁ «*τύπος*» ἤτοι ἡ ἐπιτέλεσις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καθ' ὠρισμένους τύπους, ἤτοι καθ' ὠρισμένας διατάξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι καταγραφῆ καὶ ἀποτυπωθῆ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Ἐφ' ὅσον ὅμως εἶναι «*τύπος*» ἄρα εἶναι ἐκσφράγισμα, ἀποτύπωμα ἀπαρασάλευτον.

Διὸ καὶ τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν εἰσὶν «*ἀντίτυπα*» δηλαδή ἐντελῶς ἴδια μὲ τὸ πρωτότυπον.

«*Ἀντιτυπία*» δ' ἐστὶν ἡ σκληρότης ὡς π.χ. ἡ εὐδιάχυτος φύσις τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης μετεβλήθη εἰς γεώδη ἀντιτυπίαν, ἔγινε σκληρὴ ὡσάν πέτρα: «*Νεύσει σου πρὸς γεώδη ἀντιτυπίαν μετήχθη ἢ πρὶν εὐδιάχυτος ὑδάτων φύσις, Κύριε*»¹.

Εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην ἡ λέξις «*τύπος*» ἔχει διαφόρους σημασίας.

Σημαίνει κατὰ πρῶτον τὸ ὑπόδειγμα. Περιγράφει ὁ Κύριος εἰς τὸν Μωϋσῆν τὸν τρόπον κατασκευῆς τῆς ἐπτακώτου λυχίας καὶ ἐφιστᾷ αὐτῷ τὴν προσοχήν: «*Ὅρα ποιήσεις κατὰ τὸν τύπον τὸν δεδειγμένον σοι ἐν τῷ ὄρει*»². Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ εἰς τὸ Δ' Μακ-

1. Εἰρμός Κυριακῆς βαρέως ἤχου Παρακλητικῆς, ψδὴ α'.

2. Ἐξοδος ΚΕ', 40.

καβαίων³. Ἐκεῖ οἱ αὐλικοὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς⁴ προσεπάθησαν ἵνα πείσωσι τὸν γέροντα Ἐλεάζαρον ὅπως ὑποκριθῆ ὅτι ἐσθίει ἐκ τῶν θείων κρεάτων. Ἡ ὑπόκρισις αὕτη ἔμελλεν ἵνα σώσῃ τὴν ζωὴν του. Πλὴν οὗτος ἠρνήθη διαρρήδην ἵνα μὴ γίνῃ κακὸν παράδειγμα ὑποκρισίας εἰς τοὺς μαθητάς του: «Καὶ αὐτοὶ μὲν ἡμεῖς γενοίμεθα τοῖς νέοις ἀσεβείας τύπος, ἵνα παράδειγμα γενώμεθα τῆς μιαιροφαγίας».

Ἀλλαχοῦ ὁμοῦς ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ εἰδώλου: «Καὶ ἀναλάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὼχ καὶ τὸ ἄστρον τοῦ υἱοῦ ὑμῶν Ῥαιφάν, τοὺς τύπους αὐτῶν, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς»⁵.

Εἰς τὸ Γ' τῶν Μακκαβαίων⁶ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου: «Καὶ ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος, οὕτως ἐγέγραπτο».

Τὸ ῥῆμα «τυποῦν», ἔχει προσέτι τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐκτυπώματος, τῆς γλυφῆς: «Ξύλον σχολιὸν καὶ ὄζοις συμπεφυκός, λαβὼν ἐγλυψεν ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ καὶ ἐμπειρία συνέσεως ἐτύπωσεν αὐτό»⁷. Τὴν αὐτὴν περίπου ἔννοιαν ἔχει καὶ εἰς τὴν Σοφίαν Σειράχ⁸: «Ἐν βραχίονι αὐτοῦ τυπώσει πηλὸν καὶ πρὸ ποδῶν κάμψει ἰσχὺν αὐτοῦ».

Καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἡ λέξις «τύπος», ἔχει πολλὰς σημασίας.

Δηλοῖ κατὰ πρῶτον τὰς τρήσεις τῶν ἡλῶν καὶ τὰ ἐκ τούτων προελθόντα ἐκτυπώματα: «Ἐὰν μὴ ἴδω τὸν τύπον τῶν ἡλῶν»⁹.

Εἰς τὰς Πράξεις¹⁰ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ἐπαναλαμβάνει τὸ χωρίον τοῦ Ἀμῶς ἔνθα τύπος = εἶδωλον. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον¹¹ ἔχομεν ἀπήχησιν ἐκ τοῦ Δ' Μακκαβαίων. Τύπος = κείμενον ἐπιστολῆς, τὸ περιεχόμενον αὐτῆς: «Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον».

Σημαίνει προσέτι τὸ προεικόνισμα: «Ἀδάμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος»¹², τὸν κανόνα τῆς πίστεως: «εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδασχῆς»¹³.

Ἔχει ἀκόμη τὴν ἔννοιαν τῆς προφητικῆς προτυπώσεως: «ταῦτα δὲ τύποι ὑμῶν ἐγενήθησαν»¹⁴.

Τύπος σημαίνει καὶ ὑπόδειγμα, τρόπον ζωῆς, πρότυπον: «Καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς»¹⁵, «Τύπος γίνου τῶν πιστῶν»¹⁶, «Τύποι γενομένοι τοῦ ποιμνίου»¹⁷.

Ἐκ τούτων πάντων καταφαίνεται ὅτι ἡ λέξις τύπος κατέληξεν ἵνα σημαίνει κυρίως τὸ ὑπόδειγμα. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν δίδει καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς δεκάτης μυστικῆς εὐχῆς τοῦ ἑξαφάλμου: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν διὰ μετανοίας ἄφεσιν τοῖς ἀνθρώποις δωρησάμενος, καὶ τύπον ἡμῖν ἐπιγνώσεως ἀμαρτημάτων καὶ ἐξομολογήσεως τὴν τοῦ προφήτου Δαυὶδ μετάνοιαν πρὸς συγχώρησιν ὑποδείξας...», ἔνθα τύπος = ὑπόδειγμα, πρότυπον, παράδειγμα.

Σημαίνει ὡσαύτως καὶ διαταγὴν καὶ δὴ αὐτοκρατορικὴν: «Βούλομαι καὶ διατυπῶ», «Τυποῦμεν δέ», «Πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταῦτα τυποῦμεν», (τυπικὸν Μονῆς Παντοκράτορος ἐν Δ/σκη I, 682 καὶ ἐξῆς, τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β' τοῦ Κομνηνοῦ 1118-1143).

Τύπος καὶ ὑπογραμμὸς λέγομεν καὶ σήμερον δι' ἀνθρώπους ζῶντας βίον ὀρθὸν καὶ ὑποδειγματικόν. Πρῶτος δὲ ὁ Κύριος ἦν ὑπογραμμὸς κατὰ τὸν Ἀπόστολον Πέτρον¹⁸: «ὕμιν

3. ΣΤ', 19.

4. 175-164 π.Χ.

5. Ἀμῶς Ε', 26.

6. Γ', 30.

7. Σοφία Σολομώντος ΙΓ', 13.

8. ΑΗ', 30.

9. Ἰωάννου Κ', 25.

10. Ζ', 43.

11. ΚΓ', 25.

12. Ῥωμ. Ε', 14.

13. Αὐτόθι ΣΤ', 17.

14. Α' Κορ. Γ', 6 καὶ 11.

15. Φιλιπ. Γ', 17.

16. Α' Τιμοθ. Δ', 12.

17. Α' Πέτρου Ε', 3.

18. Α' Πέτρου Β', 2.

ὕπολιμπάνων ὑπογραμμὸν ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ». Ὅποτε τὸ ὑπογραμμὸς γίνεται συνώνυμον τοῦ τύπος.

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τύπος σημαίνει ὑπόδειγμα, ἄρα τυπικὸς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις γίνεται ὑπόδειγμα. «Εἶναι τυπικὸς εἰς τοὺς τρόπους» λέγομεν δι' ἀνθρώπους προσέχοντας τὴν συμπεριφορὰν των.

Ἐπομένως τὸ κατ' οὐδέτερον λεγόμενον «Τυπικὸν»¹⁹ εἶναι τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ὅπερ λειτουργεῖ ὡς ὑπόδειγμα, ὡς ὁδηγὸς περὶ τῶν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ψαλλομένων καὶ ἀναγινωσκομένων ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις.

Καὶ ταῦτα μὲν ἄλις.

Τὸ ὑπὸ ἔρευναν τυπικὸν ὀνομάζεται χάριν συντομίας τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ὅμως ὁ πλήρης αὐτοῦ τίτλος εἶναι: «Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἁγίας Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα. Αὕτη δὲ ἡ ἀκολουθία γίνεται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις μονῶν. Ἐτι δὲ καὶ ἐν ταῖς κατὰ τόπον ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις».

Ἀμέσως ἐγείρεται τὸ ἐρώτημα: Εἶναι ὄντως τυπικὸν προερχόμενον ἐκ τοῦ Ἁγίου Σάββα ἢ μήπως πρόκειται περὶ τυπικοῦ προελθόντος μὲν κατὰ βάσιν ἐκ τῆς περιπύστου τοῦ Ἡγιασμένου Σάββα Μονῆς, ἐξελιχθέντος εἶτα καὶ προσθαφαιρέσεις ὑποστάντος διὰ μέσου τῶν αἰῶνων;

Μᾶλλον πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος, ἤρξατο διαμορφούμενον τυπικὸν τι, κατ' ἀρχὰς ὑποτυπῶδες.

Αἱ τῶν Ἀποστόλων Διαταγαί, κείμενον τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἔχον ὅμως ρίζας ἀποστολικὰς, διατάττουσι: «Μὴ προκρίνετε τοῦ θεοῦ λόγου τὰς βιωτικὰς χρείας, ἀλλ' ἑκάστης ἡμέρας συναθροίξεσθε ὄρθρου καὶ ἐσπέρας ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς Κυριακοῖς, ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ', ἐσπέρας δὲ τὸν ρμ'. Μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου καὶ ἐν τῇ τοῦ Κυρίου ἀναστασίμῳ τῇ Κυριακῇ σπουδαιότερως ἀπαντᾶτε, αἶνον ἀναπέμποντες τῷ Θεῷ τῷ ποιήσαντι τὰ ὅλα διὰ Ἰησοῦ»²⁰.

Διαπιστοῦμεν ὅτι εἰς τοὺς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐνοριακοὺς Ναοὺς ἤρξατο διαμορφούμενον τυπικὸν τι ὅπερ ἀργότερον ἀπεκλήθη Ἀσματικόν. Περὶ αὐτοῦ γινώσκωμεν μόνον ὅτι ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαυΐδ, ἐξ ἀντιφώνων καὶ εὐχῶν ποικιλλουσῶν κατὰ τόπους. Τοῦτο ἔλαβε τὴν τελικὴν αὐτοῦ μορφήν εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν. Ἦκμασε κυρίως κατὰ τοὺς Θ' καὶ Γ' αἰῶνας, ἤρξατο φθίνον εἶτα, ἕως οὗ ὑπεσκελίσθη τέλεον ὑπὸ τοῦ μοναστικοῦ τυπικοῦ.

Εἰς τὸ παρετεθὲν ἀνωτέρω χωρίον ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν διαπιστοῦμεν ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἀναφερόμενοι ψαλμοὶ ψάλλονται ἄχρι τοῦ νῦν ἐν τε τῷ ὄρθρῳ (Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου πρὸς σέ ὀρθρίζω) καὶ τῷ ἐσπερινῷ (Κύριε ἐκέκραξα πρὸς σέ).

Φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὀλίγη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἀσματικοῦ καὶ μοναστικοῦ τυπικοῦ. Ἡ διαφοροποίησις γέγονε μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν κανόνων ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος. Διαφορὰ ὑπῆρχεν ὡς πρὸς τὸν τρόπον ψαλμωδίας, Μεγαλόφωνος εἰς τὸν κόσμον, ταπεινόφωνος εἰς τὰς ἱεράς Μονάς. Διεξερχόμενοι τὰ πατερικὰ κείμενα διαπιστοῦμεν ὅτι ὑπῆρχον πάντοτε βασικαὶ τυπικαὶ διατάξεις.

19. Βεβαίως ἡ λέξις τύπος σημαίνει καὶ διαταγὴν βασιλικήν, ὡς προεγράψαμεν, καὶ ἄλλα πολλά, ἅτινα εὕρισκει ὁ βουλούμενος εἰς τὸ α' μέρος τῆς μελέτης τοῦ Κων/νου Μανάφη «Μοναστηριακὰ Τυπικὰ-Διαθῆκαι», Ἀθῆναι 1970, σ. 21 καὶ ἐξῆς.

20. Β', 59, 2, 3.

Γράφει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος: «Καθεςθεις ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν. τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, “ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ”»²¹.

Τὸ «προέτρεπον» τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τὸ «ὑπακούειν» τοῦ λαοῦ προϋποθέτει γνωστὸν καὶ πρότερον ψαλμόν, ὡς καὶ τρόπον ψαλμωδίας, προϋποθέτει ὑπαρξιν, στοιχειωδῶν ἔστω, τυπικῶν διατάξεων.

Τοῦτο ἀριδῆλως δείκνυται εἰς τὰς τοῦ Μ. Βασιλείου διδασχάς. Γνωστὸν ἐστὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ φίλου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὅτι εἰσήγαγεν «εὐχῶν διατάξεις» καὶ «εὐχοσμίας τοῦ Βήματος»²². Ἀλλά γε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ τῆς Καισαρείας φωστὴρ ἀναφέρεται, καίτοι σποράδην καὶ παρεμπιπτόντως, εἰς τυπικὰς διατάξεις.

Ὅμιλεῖ περὶ «ψαλμωδίας καὶ προσευχῆς»²³, περὶ τῆς ἐν «καιρῷ ψαλμωδίας» σιγῆς²⁴, ὡς καὶ περὶ «εὐταξίας» ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ²⁵.

Τί δ' ἐστὶν «εὐταξία», εἰ μὴ ὑπαρξιν τυπικῶν διατάξεων;

Ὁ αὐτὸς πατὴρ ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν ὥρων τῆς προσευχῆς, αἵτινες κατ' οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἕως τοῦ νῦν τηρουμένων ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς.

Ἀναφέρει τὸν ὄρθρον «ὥστε τὰ πρῶτα κινήματα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ ἀναθήματα εἶναι Θεοῦ». Τὴν τρίτην ὥραν, ὥστε «εἰς προσευχὴν ἀνίστασθαι καὶ ἐπισυνάγειν τὴν ἀδελφότητα». Ἐν τῇ ἕκτη ὥρᾳ «κατὰ μίμησιν τῶν ἀγίων ἀναγκαίαν τὴν προσευχὴν ἐκρίναμεν». Ἔρχεται ἀκολουθῶς ἡ ἑννάτη, ἣτις «παρ' αὐτῶν ἡμῖν τῶν ἀποστόλων ἐν ταῖς Πράξεσιν»²⁶ ἀναγκαία εἰς προσευχὴν παραδέδοται».

Καὶ πάλιν «τῆς ἡμέρας συμπληρωθείσης (περὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν δηλαδὴ) ἡ εὐχαριστία περὶ τῶν ἐν αὐτῇ δεδομένων ἡμῖν ἢ κατωρθωμένων ἡμῖν καὶ τῶν παρεθέντων ἢ ἐξαγόρευσις» (ὡς ἡ παρ' ἡμῖν συγχώρησις ἐν τοῖς ἀποδείπνοις).

Καὶ αὐθις, τῆς νυκτὸς ἀρχομένης, «ἡ αἵτησις τοῦ ἀπρόσκοπτον ἡμῖν καὶ φαντασιῶν ἐλευθέραν ὑπάρξαι τὴν ἀνάπαυσιν».

Τὸ δὲ μεσονύκτιον «Παῦλος καὶ Σίλας ἡμῖν ἀναγκαῖον εἰς προσευχὴν παραδεδώκασι»²⁷ τὸ παρ' ἡμῖν δηλονότι μεσονυκτικόν²⁸.

Διαγράφονται οὕτω σαφῶς αἱ ἡμερονύκτιοι ἀκολουθίαι κατὰ τὸ «ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε»²⁹ καὶ «μεσονύκτιον ἐξηγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου»³⁰ τοῦ προφητᾶνακτος Δαυΐδ.

Καὶ μὴ νομίση τις ὅτι αἱ ἀκολουθίαι αὗται ἀφεώρων μόνον εἰς μοναστικά καθιδρύματα. Ἦσαν ἔθνη «κεκρατηκότα» ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Καππαδοκίας, τοῦλάχιστον.

«Χρησιμεύειν δὲ λογίζομαι τὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ ψαλμωδίαις κατὰ τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθνη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις συνωδᾶ ἐστὶ καὶ σύμφωνα. Ἐκ

21. Ψαλμὸς ΡΛΕ', Περὶ τῶν διαβαλλόντων τὴν ἐν τῷ διωγμῷ φυγὴν. κεφ. 24.

22. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον, λόγος ΜΓ', 34.

23. Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, ἐρώτησις ρμζ'.

24. Αὐτόθι, ἐρώτησις ρογ'.

25. Αὐτόθι, ἐρώτησις τζ'.

26. Γ', 1.

27. Πράξεων ΙΣΤ', 25.

28. Ὅρα περὶ τούτων πάντων εἰς Ὅρους κατὰ πλάτος Β', ἐρώτησις λζ'.

29. Ψαλμὸς ΡΙΗ', 164.

30. Αὐτόθι. 62.

νυκτός γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν θλίψει καὶ συνοχῇ δακρυῶν ἐξομολογοῦμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἐξαναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμωδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες ἀντιφάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διοικούμενοι. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμωδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι. Ἐπὶ τούτοις εἰ ἡμᾶς ἀποφεύγετε, φεύξεσθε μὲν Αἰγυπτίους, φεύξεσθε δὲ Λίβυας ἀμφοτέρους, Θηβαίους, Παλαιστινοὺς, Ἀραβας, Φοίνικας, Σύρους καὶ τοὺς πρὸς τῷ Εὐφράτῃ κατωκισμένους, καὶ πάντας ἀπαξοπλῶς παρ' οἷς ἀγρυπνία καὶ προσευχαὶ καὶ αἱ κοιναὶ ψαλμωδίαὶ τετίμηται»³¹.

Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ πολλῶν:

α) Ὁ λαὸς ὠρθριζε ἐν τῷ Ναῶ ὀρθρου βαθέως κατὰ τὸ «ἐκ νυκτός ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ ὁ Θεός» τοῦ Ἡσαΐου³² καὶ τὸ «ὁ Θεός, ὁ Θεός μου πρὸς σὲ ὀρθρίζω»³³ τοῦ Δαυὶδ καὶ δὴ ἐπὶ καθημερινῆς βάσεως.

β) Προηγούντο αἱ εὐχαὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, ἄγνωστοι μὲν εἰς ἡμᾶς, παραπλήσιοι ὅμως πρὸς τὰς εὐχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς μεσονυκτικοῦ τὰς φερομένας ἐπ' ὄνοματι τοῦ Μεγ. Βασιλείου, «Κύριε Παντοκράτορ, ὁ Θεός τῶν δυνάμεων καὶ πάσης σαρκός» καὶ «Σὲ εὐλογοῦμεν Ὑψιστε Θεὲ καὶ Κύριε τοῦ ἐλέους».

Ἀλλὰ καὶ αἱ μυστικῶς ἀναγινωσκόμεναι νῦν εὐχαὶ τοῦ ἐξαψάλμου ὁδμὴν ἔχουσι γραφίδος καὶ μέλανος Μεγ. Βασιλείου.

γ) Μετὰ τὰς εὐχὰς οἱ πάντες ἐξανίστανται (ἄρα προσευχόμενοι ἦσαν γονυκλινεῖς) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ψαλμωδία, εἴτε ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαυὶδ εἴτε ἐκ νέων μελισμάτων, ἅτινα ἐξέπεσαν τοῦ χρόνου προϊόντος.

δ) Ὑφάλλουσιν ἀντιφωνικῶς, διχῆ διανεμηθέντες, διαιρούμενοι δηλαδὴ εἰς δύο χορούς.

Τὸ ἀντιφωνικῶς ψάλλειν εἰσήχθη μὲν ἐν Καισαρείᾳ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἦν ὅμως τρόπος ψαλμωδίας ἀρχαιότατος. Σωκράτης ὁ Σχολαστικὸς εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ Ἱστορίαν³⁴ ἀναγράφει: «Λεκτέον δὲ καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ κατὰ τοὺς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συνήθεια. Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας τρίτος ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος, ὃς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν Ἁγίαν Τριάδα ὑμνοῦντων καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν· ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὕτη ἡ παράδοσις ἐδόθη».

Βραδέως ἔφθασεν αὕτη ἡ εὐλογημένη συνήθεια καὶ εἰς τὴν Καππαδοκίαν. Ἐπεβλήθη δὲ διὰ τοῦ κύρους τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς παρ' ὅλας τῶν Νεοκαισαρέων τὰς διαμαρτυρίας.

ε) Συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Μ. Βασιλείου³⁵ οἱ Χριστιανοὶ ἔφαλλον ὕμνους παλαιότερους καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, Ἐψαλλον π.χ. τὴν ἐπιλύχνιον εὐχα-

31. Ἐπιστολὴ τοῖς ἐν Νεοκαισαρείᾳ κληρικοῖς (207), 3.

32. ΚΣΤ', 9.

33. Ψαλμὸς ΞΒ', 1.

34. ΣΤ', 8.

35. Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας, κεφ. 29.

ριστίαν «Φῶς ἰλαρόν», ὅπερ καὶ ὁ ἅγιος μάρτυς Ἀθηνογένης περὶ τὸ 250 ἔφαλλε, ὅποτε ὁ ὕμνος οὗτος ἀνάγεται εἰς τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν. Ὅπως δὴποτε θὰ ἔφαλλον καὶ ὁ ὕμνος ἀπολεσθέντας ἢ καὶ φθάσαντας ἕως ἡμῶν. Ὅπως τὴν Δοξολογίαν, τὰ ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἀποδείπνῳ «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός», ἐκ τοῦ Ἰσαΐου, «Ἡ ἀσώματος φύσις τὰ Χερουβεΐμ», τὰς ἐννέα τοῦ ὄρθρου ᾠδὰς κ.λπ.

στ) Ὁ εἰς κατάρχων ὑπεμφαίνει τὴν ὑπαρξίν πρωτοφάλλτου εἰδήμονος περὶ τὴν μουσικὴν. Ὁ χοράρχης οὗτος ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ Ναοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ ὠσαύτως ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ ὑπάρχοντος ἄμβωνος ἔφαλλε τοὺς στίχους τῶν ψαλμῶν, οἱ δὲ πιστοὶ ἔφαλλον τὰ ἐφύμνια. Τοῦτο συμβαίνει καὶ νῦν εἰς τινὰς Μονὰς ἐνθά ὁ «εἰδὼς χειρονομίαν» μοναχὸς ἱστάμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ καὶ πρὸς δυσμὰς ὄρων ἀπαγγέλλει τοὺς στίχους τοῦ πολυελέου «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ», τῶν χορῶν ψαλλόντων ἀμοιβαδὸν τὸ ἐφύμνιον, «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἀλληλουΐα». Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ προκείμενα καὶ τὰ ἀλληλουϊάρια τοῦ Ἀποστόλου.

Πῶς ἐφάλλοντο οἱ ψαλμοὶ καὶ οἱ ὕμνοι; Ποία ἦν ἡ μουσικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης; Οἱ φανατικῶς ἐλληνίζοντες φρονουῦσιν ὅτι μουσικὴ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἦν ἡ ἐλληνικὴ, ἢ εἰδωλολατρικὴ μουσικὴ. Γνωστὴ ὅμως εἶναι ἡ ἀποστροφή τῶν Χριστιανῶν πρὸς πᾶν τὸ εἰδωλολατρικόν. Ἐξ ἄλλου πῶς ἦτο δυνατόν ψαλμοὶ ἑβραϊκοί, ἔστω καὶ εἰς ἐλληνικὴν μετάφρασιν, ἵνα ψάλλωνται εἰδωλολατρικῶς; Ἡ μουσικὴ τῶν τότε ψαλλομένων πρέπει ἵνα ἦ ἡ τῆς ἑβραϊκῆς Συναγωγῆς προσηρμοσμένη εἰς τοπικὰς μουσικὰς παραδόσεις.

Ἀργότερον ἡ μουσικὴ προσέλαβε συριακὰς καὶ ἐλληνικὰς παραδόσεις ὅποτε γέγονε ἀμάλαμα ἐλληνο-ἑβραϊο-συριακῆς μουσικῆς, ἐξ οὗ ἐγεννήθη ἡ ἡμετέρα ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἢ μουσικὴ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας Ἀνατολῆς. Εἰς ἣν προσετέθη ἡ εὐλάβεια Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ καὶ τῶν τόσων ἄλλων. Ὅποτε ἐγεννήθη ἡ ὑπέροχος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἢ μουσικὴ τῶν ἀγγέλων, κατὰ Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην.

Σημείωσαι ὅτι οἱ ἰδιωτικοὶ ψαλμοί, ὧν τὴν χρῆσιν ἐπ' ἐκκλησίαις ἀπαγορεύει ἡ ἐν Λαοδικείᾳ τοπικὴ Σύνοδος (κανὼν νθ'), ὅπως δὴποτε εἶχον χορὴν τοπικὴν.

ζ) Οἱ λοιποί, ὁ λαὸς δηλαδὴ «ὑπηχεῖ» ἤγουν «σιγοψάλλει» εἰς τὸν ἦχον τὸν διδόμενον ὑπὸ τοῦ κατάρχοντος τοῦ μέλους. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει μουσικὴν παιδείαν, ἣν ἐλάμβανον ἂν οὐχὶ πάντες, τουλάχιστον οἱ πλεῖστοι.

η) Κατὰ τὴν ἕω καὶ τελευτῶντες ἔφαλλον τὸν Πεντηχοστὸν ψαλμόν. Ἀλλὰ καὶ νῦν εἰς πᾶσαν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου ψάλλεται (ἐὰν ἦ Κυριακὴ) ἢ ἀναγινώσκεται ὁ Ν' ψαλμός. Μόνον μετετέθη καὶ ἀντὶ τοῦ τέλους εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον που τῆς ἀκολουθίας.

θ) Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν τόπων ὅπου ἴσχυε τὸ «τυπικόν» πρὶν ἢ εἰσαχθῆ εἰς Καππαδοκίαν καθίσταται ἐμφανὴς καὶ ἡ πορεία αὐτοῦ καὶ ἡ καταγωγὴ του. Κατ' ἀρχὰς μνημονεύεται ἡ Αἴγυπτος. Ἐκεῖ εἰς τὴν πρωτόθρονον τότε Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς διαμορφοῦνται δύο εἶδη τυπικῶν διατάξεων. Τὸ κοσμικόν, κυρίως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ τὸ μοναχικόν εἰς τὰς ἐρήμους καὶ τὰς Μονὰς τῆς Αἰγύπτου. Τὸ πρῶτον εἶναι πομπῶδες, μεγαλοπρεπές, ἐνθουσιῶδες, ἀπεικονίζον τὴν νίκην τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν διωκτῶν εἰδωλολατρῶν. Διὸ καὶ κατακρίνεται ὑπὸ τῶν ἀσκητῶν: «Ποία κατάνυξις, ποία δάκρυα τίκτονται ἐκ τῶν τροπαρίων, ὅτε ἐν ἐκκλησίᾳ ἵσταται ἢ ἐν κελλίῳ καὶ ὑψοῖ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς οἱ βόες;»³⁶.

36. Ἀββᾶς Παμβώ, ἐν τῷ Λαυσαϊκῷ Παλλαδίου Ἐλενουπόλεως.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρημον τῆς Νιτρίας, ἐν ἣ ἑμόναζον κατὰ τοὺς Δ' καὶ Ε' αἰῶνας πέντε χιλιάδες ἀσκητῶν, αἱ φωναὶ τῶν πατέρων δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἠπιωτέρων: «Περὶ ὧραν ἐννάτην ἔστι στᾶντα ἀκοῦσαι πῶς ἀφ' ἐκάστης μονῆς ψαλμοὶ εἰσέρχονται ὡς προσδοκῆσαι μετάρσιον εἶναι ἐν τῷ Παραδείσῳ»³⁷.

Ἦδη εἰς τὴν ἔρημον ἦν γνωστὴ ἡ Ὀκτώηχος πολὺ πρὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Λέγει ἀδελφός τις τῷ ἀββᾶ Σιλουανῶ: «Ἀββᾶ, ἐξ ὅτου ἑμόνασα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ κανόνος κατὰ τὴν Ὀκτώηχον φάλλω»³⁸. Ἄγνοοῦμεν ὅμως τί περιείχεν αὕτη ἡ Ὀκτώηχος τοῦ Ε' αἰῶνος. Γινώσκουμεν ὅμως ὅτι ἡ ὀκταηχία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἦν κοινὸς τόπος παλαιόθεν.

Ἡ πρᾶξις ὅθεν τῆς Αἰγύπτου διακτινίζεται πρὸς Λιβύην, Παλαιστίνην, Ἀραβίαν. Ἀνέρχεται εἰς Φοινίκην καὶ ἀκολουθῶς εἰς Συρίαν. Φθάνει ἕως καὶ τοῦ Εὐφράτου καὶ τῆς Καππαδοκίας.

Ἐκ τῆς Συρίας διὰ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου μεταλαμπαδεύεται καὶ εἰς τὴν Νέαν Ῥώμην, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Γράφει Ἑρμείας ὁ Σωζόμενος εἰς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν (κεφ. ζ'): μετὰ τὸν τοῦ Εὐτροπίου τοῦ εὐνούχου φόνον «ἡ Ἐκκλησία εὖ μάλα διέπρεπε... καὶ ταῖς περὶ τὸ θεῖον θεραπείαις προθυμότερόν τε, τότε μᾶλλον ὁ Κωνσταντινουπόλεως λαὸς τοῖς ἐωθινοῖς καὶ νυκτερινοῖς ὕμνοις ἐχρῆτο». Ἄγνοοῦμεν βεβαίως ποῖοι ἦσαν αὐτοὶ οἱ ὕμνοι. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ τυπικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ Θ'-Ι' αἰῶνος³⁹, ἐνθα ὑπάρχουσι τροπάρια καὶ ἀπολυτίκια ἤδη ἀπολεσθέντα ἢ ἐκπεσόντα, τότε τὰ τοῦ Δ' αἰῶνος εὐρίσκονται ἐν μυχοῖς θαλαττίοις κυρίως τοῦ Κερατίου.

Εἰς τὰς ἱεράς Μονὰς τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ Σινᾶ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος εἶχον διαμορφωθῆ τυπικαὶ διατάξεις ἴδιαι δι' ἐκάστην Μονήν.

Εἰς τὸ Σινᾶ Ἰωάννης ὁ Μόσχος καὶ ὁ τούτου πνευματικὸς ἀδελφὸς Σωφρόνιος, ὁ κατόπιν γενόμενος πατριάρχης Ἱεροσολύμων (634-638) ἤκουσαν ψαλλόμενον τὸν Ἐξάψαλμον⁴⁰ καίτοι διάφορόν πως τοῦ ἡμετέρου.

Πάσας ὅμως τὰς Μονὰς ὑπεσκέλισε διὰ τε τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένων ἢ τοῦ Ἁγίου Σάββα περίπυστος Μονή. Πρὸ τῆς κοιμήσεως αὐτοῦ ὁ μέγας οὗτος καὶ ἡγιασμένος ὄσιος ἀφῆκε τὰς ἑαυτοῦ διατάξεις εἰς τὸν διάδοχόν του Μελιτᾶν, ἄνδρα Βηρύτιον τῷ γένει, παραγγείλας αὐτῷ ἵνα «τὰς παραδόσεις τὰς παραδοθείσας ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μοναστηρίοις ἀτρώτους διαφυλάξῃ, δούς αὐτῷ ταύτας ἐγγράφως»⁴¹.

Αἱ διατάξεις αὗται δὲν ἦσαν ἀθαιρέτα κατασκευάσματα τοῦ ὀσίου Πατρός, ἀλλὰ προϊόντα ἀφ' ἐνός παλαιότερων τυπικῶν τῶν πελαζουσῶν Μονῶν (Ἁγίου Θεοδοσίου, Ἁγίου Εὐθυμίου κ.λπ.), ἀφ' ἑτέρου καταγραφὴ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πείρας ὡς οἰακοστρόφου τῆς ἑαυτοῦ Λαύρας.

Ὅπωςδήποτε αἱ παραδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Σάββα διατάξεις δὲν ἦσαν πλήρεις, οὐδ' ἐξικνουῦντο εἰς λεπτομερείας. Ἦσαν «νόμος πλαίσιον» ἵν' ἐκφρασθῶ διὰ συγχρόνου ὀρολογίας. Ἐπλουτίσθησαν ἀργότερον διὰ προσθηκῶν Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Ἰωάννου

37. Ἐνθ' ἀνωτέρω VII, 5.

38. Εὐεργετινὸς Τόμος Β', ὑπόθεσις ΙΑ', 5.

39. Ἐν Δημητριάδῃ, Τυπικὰ τόμος Α' σ. 1-172 καὶ εἰς *Orientalia Christiana analecta* 166, *Le Typikon de la Grande Eglise*, τόμοι 2, Ῥώμη 1962, 1963.

40. Ὅρα περὶ τούτου εἰς Π. Τρεμπέλα, *Λειτουργικοὶ Τύποι Αἰγύπτου καὶ Ἀνατολῆς*, Ἀθήναι 1961, σ. 359.

41. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, *Βίος Ἁγίου Σάββα*, κεφ. ΟΣΤ'.

τοῦ Δαμασκηνοῦ, Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ, Στεφάνου Σαββαΐτου καὶ πολλῶν ἄλλων ἕως καὶ Μάρκου τοῦ Ἀμαρτωλοῦ ἡγουμένου τῆς αὐτῆς Λαύρας κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα⁴².

Οὕτω πῶς αἱ διατάξεις τοῦ Ἁγίου Σάββα συμπεπληρωμένοι καὶ τετελειωμένοι ἀπέβησαν ἄριστον σύστημα διεξαγωγῆς τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν. Ὅτε δὲ ἐπλουτίσθησαν καὶ ὑπὸ τῶν θεσπεσίων κανόνων, τότε ἀπέβησαν ὁδοδείκται πορείας ἀκριβεῖς καὶ ἀνυπέρβλητοι.

Βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς ἤρξαντο διαδιδόμεναι καθ' ἅπασαν τὴν Ῥωμανίαν, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῆς, καθ' ἅπασαν τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἦδη αὐτὸς οὗτος ὁ Ἅγιος Σάββας δις μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Διόρου τῷ 511 καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τῷ 530, ἐτέλει ἐκεῖ τὰς ἀκολουθίας αὐτοῦ κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐν Παλαιστίνῃ ἱερᾶς αὐτοῦ Λαύρας⁴³. Ὁ ἅγιος οὗτος ἐθαυμάζετο διὰ τὴν ἀσκητικὴν αὐτοῦ ζωὴν καὶ ὅπως ἰδιαιτέρως ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ παρουσία αὐτοῦ ἔφερε μίαν πρώτην γεῦσιν τῶν τυπικῶν αὐτοῦ διατάξεων.

Ἐνα αἰῶνα σχεδὸν ἀργότερον ἔρχεται εἰς τὴν βασιλεύουσαν Πόλιν καὶ ὁ ὑπὸ πολλῶν ὡς συγγραφεὺς τοῦ τυπικοῦ θεωρούμενος Ἅγιος Σωφρόνιος ὁ εἶτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἕνεκα τῆς ἔριδος τῶν μονοφυσιτῶν. Φέρει καὶ αὐτὸς τὰς Παλαιστინὰς διατάξεις. Ἀκολουθεῖ Ἀνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης τῷ 685, ὁ πρῶτος θεωρούμενος συγγραφεὺς καὶ μελωδὸς κανόνων. Φέρει καὶ αὐτὸς τὰς αὐτὰς διατάξεις.

Καὶ οὐκ εἰσι μόνον οἱ ὡς ἄνω ἀναφερθέντες. Αἱ σχέσεις τῶν Χριστιανῶν πρὸς τοὺς Ἁγίους Τόπους εἶναι γνωστὴ. Τὰ ἐκεῖ τηρούμενα ἐθεωροῦντο ὡς πρότυπα μιμήσεως. Ἀπερχόμενοι οἱ προσκυνηταί, κληρικοί, μοναχοί τε καὶ λαϊκοί, μετέφερον εἰς τὰς ἑαυτῶν πατρίδας τὰς λειτουργικὰς συνηθείας τῆς Παλαιστίνης.

Οὕτω πῶς καὶ τὸ Παλαιστίνον τυπικὸν ὡς ἀξιοσέβαστον ἀλλὰ γε καὶ ἀρτιώτερον ἐπεκράτησε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξοστρακίσαν τὸ ἀσματικὸν τυπικόν. Ὑπενθυμίζει δ' ὁ ἐξοβελισμὸς οὗτος τὸ πάθημα ὅπερ ἔπαθεν ἡ ἀλώπηξ ὑπὸ τοῦ ἀκανθοχοίρου.

Τοῦτο συνέβη ὅτε ἡ ἱερὰ τοῦ Στουδίου Μονὴ ἀπεδέξατο τὸ τυπικὸν αὐτό. Προσέθηκε καὶ ἰδίας τινὰς διατάξεις ἀναγκαίας δι' αὐτὴν καὶ οὕτως ἐγένετο πυξίς πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ. Ἐφ' ὅσον ἡ Μονὴ αὕτη, ἡ τὰ πρῶτα φέρουσα, ἐνεστερνίσθη τὸ ἡμέτερον τυπικόν, ἡ ἀποδοχὴ τούτου καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων τῆς Πόλεως καὶ τῶν περιχώρων Μονῶν ἦν ζήτημα χρόνου.

Οἱ κτίτορες τῶν μεγάλων Μονῶν εἰς τὰς ἑαυτῶν κτιτορικὰς διαθήκας ἀποδέχονται πλήρως ἢ καὶ ἐπιβάλλουσι τὸ Παλαιστίνον τυπικόν.

Ὁ Ἅγιος Χριστόδουλος ὁ κτίτωρ τῆς Μονῆς τῆς ἐν Πάτρῳ διατάττει τῷ 1091: «*Διατάττομαι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνωδίαν... προβαίνειν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ σεβασμίῳ τουτωί σεμνεῖῳ ἡμῶν κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Λαύρας τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα καὶ μεγάλου τῆς ἐρήμου καθηγητοῦ*»⁴⁴.

Μιχαὴλ Η' ὁ Παλαιολόγος (1259-1282) ὁ κτίτωρ τῆς Μονῆς τοῦ Αὐξεντίου ἐντέλλεται: «*Ἀκολουθία δὲ ψαλμωδίας ἡμερινῆς καὶ νυκτερινῆς ἐκτελείσθω ἢ παλαιὰ συνήθης τῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Μονῶν*»⁴⁵.

42. Ὅρα καὶ Δημ/σκη III, σ. 637 καὶ 656.

43. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, *Βίος Ἁγίου Σάββα*, κεφ. ΟΣΤ'.

44. Ἐν Miklosich et Müller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi, Sacra et profana, Vindobonae*, τόμος VI, 1890 σ. 71.

45. Δ/σκη I, 783.

Τὰ αὐτὰ διαλαμβάνει καὶ Θεοδώρα ἡ σύζυγος Μιχαήλ τοῦ Η΄, ἡ κτιτόρισσα τῆς Μονῆς τοῦ Λιβός: «Ὡς ὁ θεῖος Σάββας διατυποῖ οὕτω καὶ ψάλλειν καὶ νηστεύειν ὑμᾶς βούλομαι»⁴⁶.

→ εἰς Εὐαγγελιστὴν

Σημείωσαι δ' ὁμῶς ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ-Στουδιτικοῦ τυπικοῦ δὲν ἦτο γενικὴ. Ἡ Μονὴ τῆς Ἐυεργέτιδος π.χ. εἶχε τυπικὸν κατὰ πολὺ ἀπέχον τοῦ ἡμετέρου. Καὶ ἐφηρμόσθη μὲν καὶ ὑπὸ ἐτέρων Μονῶν ὡς τῆς τοῦ Μάμαντος, τῆς Κοσμοσώτειρας καὶ τινῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀργότερον ἀτονήσαν ἠφανίσθη.

Περιτελλομένων τῶν ἐνιαυτῶν τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰσῆλθε καὶ εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς Ναοὺς ἐκτοπίσαν τὸ παλαιότερον ἁσματικὸν τυπικόν, ὡς ἡ κάμηλος τὰ πρόβατα κατὰ τὸν μῦθον.

Τελευταία ἀπόπειρα ἀναβιώσεως τοῦ ἁσματικοῦ γέγονεν ὑπὸ Συμεῶν τοῦ τῆς Θεσσαλονίκης μητροπολίτου τῷ 1425 καὶ δὴ ἐν τῷ Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἦνυσεν. Εὗροσαν μετ' οὐ πολὺ τὸ Γένος λήμνια κακὰ καὶ ἀπέσβετο τὸ λάλον ὕδωρ.

Τὸ ἁσματικὸν τυπικὸν ὑπεχώρησεν διὰ πολλοὺς λόγους:

α) Ἦτο ἄχρουν δογματικῶς. Ὅμως μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν, ἣτις ἐπὶ ἑκατὸν πενήκοντά που ἔτη συνετάραξε τὴν Ἐκκλησίαν, ἔπρεπε ἵνα τὸ δόγμα, ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἔλθῃ εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν πιστῶν κατὰ τρόπον ἐπαγωγὸν καὶ εὐχάριστον. Ἡ μνήμη τῆς «Θαλείας» καὶ τῆς «Ἀντιθαλείας», ἤχει εἰσέτι εἰς τὰ ὦτα τῆς Ἐκκλησίας. Ἄριστος βοηθὸς εὗρέθη ὅτι ἦσαν οἱ κανόνες, τὰ τροπάρια, τὰ δογματικὰ θεοτοκία: «Εἷς ἐστὶν Υἱός, διπλοῦς τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐ τὴν ὑπόστασιν». Ἴδου τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων. «Οὕτως ἐκ μήτρας προῆλθεν, ὡς δι' ἀκοῆς εἰσῆλθεν οὕτως ἐσαρκώθη, ὡς συνελήφθη ἀπαθῶς εἰσῆλθεν, ἀφράστως ἐξῆλθε». Ἴδου τὸ δόγμα τῆς ἀσπόρου συλλήψεως καὶ τὸ τοῦ τόκου ἀνερμήνευτον. «Τὰς ἐγγαρχαθείσας ἱεράς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνας, τῆς Πανάγνου καὶ πάντων τῶν Ἁγίων, τιμητικῶς προσκυνήσωμεν, ἀποβαλλόμενοι τὴν δυσσεβῆ τῶν κακοδόξων θρησκείαν ἢ γὰρ τιμὴ τῆς Εἰκόνης, ὡς φησὶ Βασίλειος, ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει». Ἴδου ἡ ὀρθόδοξος ἀπάντησις εἰς τοὺς φληναφοῦντας ἀνὰ τοὺς αἰῶνας εἰκονομάχους.

Ἀρκοῦσι τὰ δείγματα ταῦτα καὶ γὰρ ἐξ ὄνουχου τὸν λέοντα.

β) Τὸ ἁσματικὸν τυπικὸν ἐχρησιμοποιοῖ καθ' ὑπερβολὴν ψαλμικοὺς στίχους καὶ περικοπὰς ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, καθὼς καὶ κοντάκια βρίθοντα ἀνθρωποπαθῶν ἐκφράσεων, ὑπέροχα μὲν ὡς ποιήματα καὶ ἐν πολλοῖς μοναδικά, ἀκατάλληλα ὁμῶς διὰ τὰς νέας συνθήκας. Ἐπρεπε ἵν' ἐμπεδωθῇ τὸ δόγμα καὶ τὰ κοντάκια δὲν ἐπήρουν, τί λέγω; ἦσαν ἐν πολλοῖς ἄσχετα.

γ) Ἀπῆται πολυμελεῖς χοροὺς καὶ παμπληθῆν κληρικῶν ἀνωτέρων (ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων) καὶ κατωτέρων (ψαλτῶν, ἀναγνωστῶν, ὑποδιακόνων). Τοῦτο ὁμῶς ἦν δύσκολον διὰ τοὺς κάτω χρόνους, οἵτινες ἦσαν συνεχῶς καὶ κατ' ἐξακολούθησιν δίσεκτοι.

Καὶ ἂν τὰ πράγματα ἦσαν ὀπωσοῦν εὐκόλα διὰ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἔνθα «κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος», δὲν ἦσαν διόλου εὐκόλα διὰ τὰς χειμαζομένας ἐνορίας τῆς ὑπαίθρου χώρας.

Τὸ μοναχικὸν τυπικὸν ἔχει εὐελιξίαν. Ἐκτελεῖται ὑπὸ πολλῶν ἀλλ' ἐκτελεῖται καὶ ὑπὸ ἑνός.

46. H. Delehaye, *Deux typica byzantines de l' époque de Paleologues*, Bruxelles, 1921, σ. 122.

δ) Ἡ ἐπήρεια τῶν μοναχῶν ἰδίως μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν ἦτο καθολικὴ. Ἐθεωρήθησαν - καὶ ἐν πολλοῖς ἦσαν - οἱ κύριοι πρόμαχοι καὶ δεφένσορες τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐβάσταζον τὰ στίγματα τῶν μαρτυρίων, ἦσαν οἱ ὁμολογηταί, οἱ κυματοθραυσταὶ τῶν αἱρέσεων. Ἐπομένως ὁ τρόπος τῆς λατρείας των ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ ὁ τρόπος λατρείας τῶν ἐν τῷ κόσμῳ. Οἱ λαϊκοὶ ἐμμοῦντο τοὺς μοναχοὺς εἰς τὰς νηστείας, εἰς τὰς ἀκολουθίας, εἰς τὸν τρόπον συμπεριφορᾶς. Ὁ θαυμασμὸς ἦτο μέγας.

ε) Οἱ πλείστοι τῶν ἐπισκόπων, τῶν μητροπολιτῶν καὶ αὐτῶν εἰσέτι τῶν πατριαρχῶν προήρχοντο, κυρίως μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν, ἐκ τῶν ἱερῶν Μονῶν ἢ διετήρουν στενὰς μετ' αὐτῶν σχέσεις. Ἐρχόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν εἶχον εἰς τὰς ἀποσκευὰς των καὶ τὰς μοναστικάς των συνηθείας τὰς ἀσχέτους πρὸς τὸ ἀσματικὸν τυπικόν.

στ) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς μουσικῆς τέχνης ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (Ἡ' αἰῶν) ἠυνόησε τὸ μοναστικὸν τυπικόν. Ἐμελίσθησαν ἀργὰ κεκραγάρια, ἀνοιξάντάρια, πασαπνοάρια, ἰδιόμελα, πολυέλει, τὰ ὅποια κατέκηλον τὰς ἀκοὰς τῶν πιστῶν. Ἄλλωστε ἄλλη διασκέδασις δὲν ὑπῆρχε. Ἀκόμη καὶ αὐτοκράτορες συνέγραφον (ἐὰν ἄλλοι ὦνητοί, δὲν συνέγραφον ἀντ' αὐτῶν) καὶ ἐμέλιζον ἐξαποστειλάρια, ἐῶθινά, δοξαστικά, παρακλητικοὺς κανόνας, πολλὰ τῶν ὁποίων ψάλλονται (ἢ ἐπεβλήθησαν ἵνα ψάλλωνται) εἰσέτι.

Ἐφθασε λοιπὸν τὸ μοναχικὸν τυπικὸν ἕως καὶ αὐτῶν τῶν ὑπερβορείων χωρῶν διότι συνέπεσεν ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν μετὰ τῆς κατισχύσεως αὐτοῦ. Αὐτὸ μετέφερον εἰς τὴν Ῥωσσίαν, αὐτὸ ἀπεδέχθησαν καὶ αὐτοί. Σημειωτέον ὅτι ὁ ὄσιος Ἐφραίμ ὁ Εὐνουῆς ὁ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Κιέβου Ἰγισλάβου (1054-1068) θετὸς υἱός, κατῆλθεν ἕως Κωνσταντινουπόλεως χάριν προσκυνήσεως. Ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα του ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν ἀντίγραφον τοῦ Τυπικοῦ τῆς τοῦ Στουδίου Μονῆς (ἡγουν τὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὅπερ εἶχον ἀποδεχθῆ οἱ Στουδίται). Οὕτως ἡ τάξις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν μετεφέρθη αὐτουσίᾳ εἰς τὴν ἐν Κιέβῳ Λαύραν τῶν Σπηλαίων καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς πάσας τὰς πλησιοχώρους Μονὰς. Ἀκολούθως ἐξηπλώθη εἰς πάσας τὰς μὲν πρότριτα ἐκχριστιανισθείσας χώρας τοῦ βορῶ.

Οἱ νεήλυδες ἐδέξαντο μοναχικὸν τυπικὸν ἀπλούστερον καὶ καθαρώτερον τοῦ ἡμετέρου. Διὸ καὶ ἀγνοοῦσι μεταγενεστέρως προσθήκας, ὡς π.χ. τὰ ἐγκώμια τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

Ἰστέον δ' ὅτι τὸ μοναχικὸν Ἱεροσολυμιτικὸν τυπικὸν οὐδέποτε ἐπεβλήθη ὑπὸ ἀρχῆς τινος. Ἀπλῶς ὑπεισῆλθεν εἰς Μονὰς καὶ ἐνορίας ἡσυχῶς καὶ ἐν εὐμενεῖ ἀποδοχῇ. Κατ' ἀρχὰς συνυπῆρχε μετὰ τῶν ἄλλων τυπικῶν: «Πολλῶν οὐσῶν καὶ διαφορῶν τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς Μοναστηρίοις κεκρατηκιῶν ἀνωθεν παραδόσεων, καὶ ἄλλων ἄλλαις διοικουμένων τε καὶ διύθινομένων πρὸς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑποτυπώσεων, μία τίς ἐστὶ τῶν πασῶν καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς κρατουῖσα παράδοσις» γράφει ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης εἰς τὴν «ὑποτύπωσιν τῆς καταστάσεως τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τοῦ Στουδίου»⁴⁷. Σὺν τῷ χρόνῳ αἱ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας ἠμβλύθησαν καὶ παρέμειναν αἱ ἀφορῶσαι εἰς θέματα διοικήσεως, προχειρίσεως ἡγουμένων, κτημάτων, διακονημάτων, διαίτης ἐν τῇ τραπέζῃ, ἀναγραφόμενα εἰς τὰ λεγόμενα κτιτορικὰ τυπικὰ ἢ τὰς κτιτορικὰς διαθήκας. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα μόνον τὸ τμήμα διεξαγωγῆς τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν.

Τοῦτο ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ μορφήν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Ἀργότερον προσετέθησαν

47. Δ/σκη Ι, 224.

έορταί τινες, ὡς ἡ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ τῆ β' Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τὸ 1368ον σ.ἔ.

Τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα διεσώθη εἰς πλῆθος χειρογράφων κωδίκων ἐναποκειμένων τανῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Ἀνατολῆς (Ἱεροσολύμων, Σινᾶ, Πάτμου, Ἁγίου Ὄρους) καὶ τῆς Δύσεως (Βατικανῆς ἐν Ῥώμῃ, Μαρκιανῆς ἐν Βενετίᾳ, ἐν Παρισίοις κ.λπ.).

Παρ' ὅλον ὅτι παρήλθον ἀρκετὰ ἔτη ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας (1455 περίπου) καὶ ἀρκετὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία εἶχον ἐκδοθῆ (πρῶτον δ' ἦτο τὸ τοῦ Δαυὶδ Ψαλτήριον ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τὸ 1498) τὸ τυπικὸν παρέμενε ἐν χειρογράφοις.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τοὺς 1545 ἀπὸ ἐνσάρχου οἰκονομίας.

Ὁ Κερκυραῖος Ἀνδρόνικος ἢ Νίκανδρος Νούκιος, ἀνὴρ πολὺπλαγκτος καὶ πολυπράγμων (περὶ τούτου ἔχει γράψει διδακτορικὴν διατριβὴν ἢ πρεσβυτέρα Μαρία Παναγιωτοπούλου ἐν ἔτει 1990, ἣτις παραμένει ἀδημοσίευτος εἰσέτι), ὁ γεννηθεὶς κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ ζήσας ἀπὸ τοῦ 1537 ἕως τοῦ 1550 εἰς Βενετίαν, ἐτόλμησε τὴν πρώτην τύποις ἔκδοσιν.

Ἀπορεῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος πῶς ἐν τόσον ἀπαραίτητον ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον παρέμενε εἰσέτι ἀνέκδοτον.

Γράφει ὅθεν ἐν τῷ προλόγῳ:

«Τοῖς ἐν τῷ ἁγιωτάτῳ κλήρῳ ἐναριθμουμένοις χριστιανοῖς ὀρθοδόξοις Ἀνδρόνικος Νούκιος ὁ Κερκυραῖος, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Πολλάκις μοι ἀπορῆσαι συνέβη, τίνος χάριν, ὃ θεοτίμητοι μύσται καὶ πρόσπολοι τοῦ θεανθρώπου Ἰησοῦ, οἱ τὰς ἱεράς βίβλους πρὸ ἡμῶν ἐκτυποῦν ἐγχειρήσαντες, καὶ τοῦ δὴ λεγομένου τυπικοῦ σὺν τοῖς αὐτοῦ ἀπορρήτοις οὐκ ἐμνήσθησαν. Δι' οὗ δὴ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀπάσαις βίβλοις, λέγω δὴ ταῖς πρὸς ἐκκλησιαστικὴν συντεινούσαις ἀκολουθίαν, χρῆσθαι πρὸς δόξαν καὶ ὕμνον τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ, καλῶς καὶ ἀπταιστώως ἔχομεν. Οὐ γὰρ οὖν οἶομαι τοὺς ἀνδρας διὰ τινὰ ῥαθυμίαν ἢ φειδῶ χρημάτων ἐς τόδ' ἀναβαλέσθαι τοῦργον ἔργων γὰρ αὐτοὺς παντὸς ἀναλώματος κρείττονας γεγονότας. Ἀλλὰ τί δ' οὖν τὸ αἴτιον ἦν; Τὸ τὴν βίβλον σπάνιον καὶ δυσεύρετον τοῖς τῆδε τυγχάνειν οὔσαν. Εἰ δὲ γοῦν καὶ παρά τισιν εὐρίσκετο, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὑγιῆς καὶ ὀλόκληρος, ὡς παρ' ἐμοί. Ἡμεῖς γὰρ πολλὰ πονήσαντες καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων ἀντιγράφων συγκρούσαντες διωρθώσαμεν. Καὶ νῦν κεκριότες ἐσμέν τὴν βίβλον κοινὴν καὶ τοῖς πᾶσιν εὐπόριστον ποιῆσαι, πολλάκις εἰς τοῦτο καὶ ἄλλων τινῶν θεοσεβῶν ἀνδρῶν παροτρυνάντων με, διὸ καὶ τοῖς χαλκογράφοις αὐτὴν ἐκδεδώκαμεν πολλαπλασιασθῆναι, καὶ ἐξ αὐτῆς, ὡς ἀπὸ τινος στελέχους γονιμωτάτου, μυρίας ἄλλας ἀναφυσόμενας φανῆναι, συνεργῶ χρησάμενοι καὶ χορηγῶ τῆς δαπάνης ἀπάσης Δαμιανῶ τῷ φιλοχρίστῳ ἀνδρὶ.

Τὸ δὲ τὴν βίβλον ἐμὲ συνιστᾶν, ὡς ἀναγκαίαν καὶ πάνυ ὠφέλιμον, περιττὸν ἠγησάμην. Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὃ φίλοι καὶ σεβάσμιοί μοι πατέρες, ὡς οἶόν τις στάθμη καὶ κανὼν καὶ τύπος ἐστὶ τοῖς ὀρθοδόξοις ζῆν προαιρουμένοις; Δι' αὐτῆς γὰρ ἐστὶν εἰδέναι πότε δεῖ κρεῶν καὶ ἰχθύων ἐναίμων γεύεσθαι καὶ πότε οὐχί, καὶ πότε ἑορτασίμους ἄγειν ἡμέρας καὶ πότε νηστήμους, καὶ πότε παννυχίσιν ἀγρυπνίαις καὶ δοξολογίαις χρῆσθαι καὶ πότε οὐ. Ὡς μὲν οὖν εἰς κοινὴν ὠφέλειαν ἡ βίβλος τυπωθεῖσα ἐξέδοτο, οὐ δεῖ με περὶ τούτου περαιτέρω διατείνεσθαι, ἵνα μὴ τοῖς πρὸς πάντα μεμψιμοίρωσ ἔχουσι, καὶ δίκην κυνὸς λακαίνης τὰ τῶν πέλας ἐλλείμματα ῥινηλατοῦσιν⁴⁸, οὐκ ἀπεικώτως ἀπειρο-

48. Φημισμένοι αἱ λάκαιναι (λακωνικαί) κύνες διὰ τὰς ἱκανότητάς αὐτῶν εἰς τὸ κυνήγιον (ὄρα καὶ Ξενοφώντος, Κυνηγετικός, κεφ. 10,1 καὶ 3).

καλλοί φανείημεν. Ὡς δὲ ἡμέτερον ἂν εἶη μὴ τὸν ἡμῶν κάματον ἐκφραυλίξειν, τοῦτο καὶ μάλα καλῶς οἶδα, εἴ τι που καὶ ἡμᾶς γράμμα διεστραμμένον, ἢ καὶ μὴ καλῶς πρὸς ὀρθογραφίαν ἔχον παρέδραμε· ἀλλὰ τὸ ἐλλιπὲς ἀποπληροῦν καὶ πρὸς ἡμᾶς εὐγνωμόνως ἔχειν, ὡς αἰτίους γενομένους ταύτην τὴν ψυχωφελῆ τυπωθῆναι βίβλον· ἔσται δ' οὖν τοῦτο, ἂν τὸ βιβλίον ἀσπασίως τύχητ' ὠνησάμενοι, κἂν ταῖς ἱεραῖς μυσταγωγίαις ἀμφοτέρων ἡμῶν μνεῖαν οὐκ ὀκνήσητε ποιήσασθαι. Ἐρρώσθε ἀπὸ Ἑνετιῶν».

Ἐκ τοῦ προλόγου τούτου ἀρυόμεθα εἰδήσεις ἐνδιαφερούσας:

α) Τὸ τυπικὸν εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὀρθὴν τήρησιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν.
β) Εἰς Βενετιαν ὑπῆρχε σπάνις καλῶν χειρογράφων, τὰ δὲ τοῦ τυπικοῦ ἦσαν ἐλλιπῆ. Ὁ Νούκιος ἔφερεν ἀπὸ Κερκύρας ἢ ἀπὸ ἐτέρου τινὸς τόπου τῆς Ἀνατολῆς ἀκριβῆ χειρόγραφα, ἅτινα καὶ ἀντιπαρέβαλε.

Σημειωτέον ὅτι αὐτὴ ἡ σπάνις χειρογράφων ἐν Βενετία κατέτρυχε πάντας τοὺς ἐκεῖ ἐνασχολούμενους εἰς ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Εἰς τὸ Ἀνθολόγιον τοῦ 1587 ὁ ἐκδότης Μάξιμος ὁ Μαργούνιος διαμαρτύρεται ἐν τῷ προλόγῳ διὰ τὸ «μὴ δύνασθαι προσεξευρίσκειν τοῖς παρ' ἐκείνων τῶν φιλοθέων καὶ θείων ἀνδρῶν ἄριστα ἐκπονηθεῖσιν».

γ) Τὴν δαπάνην τῆς ἐκδόσεως κατέβαλεν ἐξ ὀλοκλήρου Δαμιανός τις, ἀνὴρ Ἰταλὸς τῷ γένει, ὀνομαζόμενος Damiano di Santa Maria, προσβλέπων ὅπως οἰκονομικὰ ὀφέλη ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ βιβλίου.

δ) Ἀνομολογεῖ ὁ Νούκιος ὅτι ἡ βίβλος αὕτη ἔχει καὶ πολλὰ λάθη ὀρθογραφικά, συντακτικά, ἐννοιολογικά.

Καὶ τοῦ λόγου εἰς τὰ περὶ λαθῶν ἐλθόντος, φέρε δὴ ἵνα καὶ περὶ τούτων ὀλίγα τινα εἴπωμεν.

Τὸ παράπονον τῶν συγγραφέων διὰ τὰ παρεισφύοντα λάθη εἶναι παλαιόν. Ὁ προμνησθεὶς Μάξιμος Μαργούνιος (1549-1602) ὁ τῶν Κυθήρων ἐπίσκοπος, εἰς τὸ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔργον αὐτοῦ διαμαρτύρεται διὰ τὴν ἀμάθειαν τῶν χαλκογράφων «καὶ τῆς τῶν τὴν ἐπιμέλειαν ἔχόντων τῶν τύπων ἐφ' ἑαυτοῦς ἀραμένων ἀμελείας».

Κυρίως ὅμως ὁ πολὺς Καισάριος ὁ Δαπόντες (1714-1784) κατακεραυνοῖ τοὺς ἀμελεῖς τυπογράφους. Ἀναφερόμενος εἰς τὰ λάθη καὶ τὰς παραποιήσεις τοῦ κειμένου τοῦ ἔργου του «Καθρέπτῃς Γυναικῶν»⁴⁹ γράφει - καὶ τί δὲν γράφει: «Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐπεχείρησαν πολλάκις πολλὰ βιβλία παλαιά τε καὶ νέα νὰ ἀντιγράψωσι, καὶ ἀντιγράφοντες αὐτὰ διαφθεῖρουσι, μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀμαθεῖς, καὶ μὲ τὸ νὰ μὴ τὰ ξαναδιαβάσωσι μὲ τὸ πρωτότυπον, νὰ διορθώνωσι τὰ λάθη, καὶ ἀντὶ καλὸν κάνουσι κακόν, καὶ ἀντὶς εὐχὴν λαμβάνουσι ὀργὴν· καὶ ἐπειδὴ τινες πάλιν κλέπτουσι τὰ ξένα ποιήματα, τὰ οἰκειοποιοῦνται, καὶ τὰ ἐπιγράφουσι (φεῦ τῆς τόλμης!) εἰς ὄνομά τους, καλλωπιζόμενοι ὡς ὁ κολοῖός μὲ ξένα κάλλη⁵⁰ οἱ ματαιόφρονες, καθὼς καὶ ἐτοῦτο μὲ λύπην τῆς καρδίας μου διὰ τὴν ἀσυνειδησίαν τους ἔτυχε νὰ τὸ ἰδῶ εἰς μερικά μου ποιήματα· καὶ ἐπειδὴ τὸ βιβλίον μου, Καθρέπτῃς Γυναικῶν τὸ ὀνομαζόμενον, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους ἐξῆντα ἔξ ἐτυπώθη εἰς Λειψίαν, ὁ ἀντιγραφεὺς ἢ ὁ τοῦ τύπου διορθωτής, ἐνόθευσεν αὐτὸ ὁ ἀσυνειδήτος, τὸ διέφθειρε, τὸ ἀσχήμισε, τῆς πατρικῆς οὐσίας καὶ χάριτος τὸ ἐγύμνωσε, καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου τὸ ἔκαμεν, ἄλλα βάλλωντας, ἄλλα ἐκβάλλωντας, καὶ ἄλλα ἐκβάζωντας, καθὼς ἢ δοκοφροσύνη τους (ἀνάθεμά την!) τὸν ὑπηγόρευ-

49. Λειψία, 1766.

50. «Κολοῖός ἀλλοτρίοις πτεροῖς ἀγάλλεται» (Λουκιανοῦ Ἀπολογία περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων, 4).

σε. και πέφτοντας τὸ βιβλίον μου τοῦτο (μὴν εἶχε πέση!) εἰς χεῖρας του, ἔπαθεν ὅσα ἔπαθεν ὁ περιπεσὼν εἰς τοὺς ληστὰς και τετραυματισμένος! Καὶ νὰ τὸν καταρασθῶ μὲν, διὰ τὴν ἐντολήν, δὲν ἀποτολμῶ, τὸ βλέπω ὁμῶς και καίομαι, και ἀντὶ τιμῆς λαμβάνω αἰσχύνην, ἀντ' εὐφροσύνης τὴν λύπην... Διὰ τοῦτο βιάζομαι εἰς ὅλα μου τὰ βιβλία νὰ γράφω τοῦτο τὸ ἐπιτίμιον, τὸ ὁποῖον παρακαλῶ πάντας παρὰ πάντων νὰ γράφεται· εἴ τις ἀγαπήσει και ἀντιγράψει, ἢ τυπώσει και τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις, και δὲν τὸ ξαναδιαβάσει μὲ τὸ πρωτότυπον, νὰ μετρήσῃ τοὺς στίχους, και νὰ διορθώσῃ τὰ λάθη, ὅτι ἀνάγκη ὡς ἄνθρωπος νὰ λανθάνῃ, ἢ ὅστις σφετερίσει, ἢ προσθέσει, ἢ ἀφαιρέσει, ἢ μετατρέψῃ, νὰ ἔχει ἀντίδικον τὸν Θεόν!».

Και πανταχοῦ σχεδὸν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δὲν παύει πατρικῶς νουθετῶν τοὺς ἀντιγραφεῖς βιβλίων και πικρῶς ἐπιτιμῶν τοὺς βιβλιονοθευτάς.

«Ὅτι πολλοὶ ἀγράμματοι, μὰ και γραμματισμένοι βιβλία ἀντιγράφουσιν, ὅχι δὲ ὡς τυχαίνει, διότι δὲν πιάνουσιν, ἀφοῦ τὰ τελειώσουν, νὰ τὰ ξαναδιαβάσῃ και νὰ τὰ διορθώσῃ καθὼς ἐκαταχάλασαν τοῦ κόσμου τὰ βιβλία, και νέα τε και παλαιά, ἱστορικά και θεῖα. Κακόχρονον νὰ ἔχουσιν ὡς χαλασταὶ βιβλίων, νὰ τοὺς χαλάσῃ ὁ Θεός, ὡς χαλαστὰς παιδίων! ὅτι ὡς τέκνα, ὡς παιδιὰ λέγω τῇ ἀληθείᾳ, ὁ συγγραφεὺς ὁ ποιητὴς τὰ ἔχει τὰ βιβλία, και ὡς πονεῖ ἓνας πατὴρ πάσχοντα τὰ παιδιὰ του, οὕτω πονεῖ και συγγραφεὺς γιὰ τὰ συγγράμματά του»⁵¹.

Και τὸ ἡμέτερον τυπικὸν βρίθει λαθῶν. Εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν ἡ «ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰωάννου. Ἀντωνίου και Πέτρου τῶν Σαβιένων (πρόκειται περὶ τῶν ἀδελφῶν Da Sabio, οἵτινες διετήρουν και τυπογραφεῖον ἐν Βενετίᾳ) τῶν ἀυταδέλφων» στοιχειοθέτησις ἕως τῆς δ' Ἰανουαρίου τοῦ ἀφμε' σ.ε., οὐδὲ ἡ ἐκτύπωσις και διόρθωσις εἰς τὸ τυπογραφεῖον Ἀνδρέου τοῦ Κουνάδου (οὗτος ἦν λόγιος ἀπὸ Πατρῶν, ζήσας τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα εἰς Βενετίαν, γνωστὸς διορθωτὴς και ἐκδότης ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων) ὠφέλησεν εἰς τι.

Ἔχων, λοιπόν, ὡς βάσιν ὑπομνηματισμοῦ τὸ κείμενον τῆς πρώτης ἐκδόσεως διώρθωσα σιωπηρῶς τὰ ἐνυπάρχοντα λάθη, φοβούμενος μήπως προσέθηκα και ἕτερα, ἅτε τοῦ δαίμονος τοῦ τυπογραφείου μεταβληθέντος (ἐποχὴ μεταλλαγῶν γάρ) εἰς λεγεῶνα τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν.

Και ταῦτά εἰσιν ὀλίγιστα διὰ τὰ ἐκ τῆς τυπογραφίας κακά.

Οἱ πάντες γινώσκομεν ὅτι ἡ τυπογραφία μόνον καλὰ προσήνεγκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐπληθύνθη ἡ γνῶσις, και τὸ πρότερον προνόμιον τῶν ὀλίγων γέγονε κτῆμα τῶν πολλῶν. Ἄλλ' ὡς οὐδὲν κακὸν ἀμιγῆς καλοῦ, οὕτως... οὐδὲν καλὸν ἀμιγῆς κακοῦ.

Ἡ ἐκτύπωσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων βάσει κακῶν χειρογράφων, ἢ πλημμελῆς τῶν δοκιμίων διόρθωσις ἕνεκα ἀμαθείας τῶν διορθωτῶν ἢ λόγῳ ἐλλείψεως λειτουργικῆς παιδείας, ἢ διάδοσις εἶτα αὐτῶν τῶν ἀτελῶν ἐκδόσεων ἀνὰ τὸν ἑλληνόφωνον Ὀρθόδοξον κόσμον ἐπέφερε δύο τινα:

51. Ταῦτα ἐν τῇ Γεωγραφικῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ και ἐν Κων/νου Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἐνετία 1872. Τόμος Γ' σ. νδ'-νε'.

α) Ἰσοπέδωσε τὰς ἐπαινετὰς λειτουργικὰς διαφορὰς.

Ἐξηγοῦμαι: Ἐκάστη Μονὴ εἶχε τὰς ἑαυτῆς παραδόσεις, τὰς ἰδίας αὐτῆς τυπικὰς διατάξεις, ὅτε μὲν συγκλινοῦσας, ὅτε δ' ἀποκλινοῦσας ἀπὸ τοῦ ὑπ' ὄψει Παλαιστινοῦ τυπικοῦ. Ἡ προμήθεια τοῦ ἐντύπου τυπικοῦ ἐπέφερεν ἀμβλῦσιν τῶν διαφορῶν καὶ ἐπέβαλεν οἷονεὶ ἀναγκαστικὴν «κοιτόστρωσιν». "Ἐν τυπικὸν δι' ἀπάσας τὰς Ἰ. Μονὰς. Ἡμεῖς ὄντες ὑπὲρ τῶν διαφορῶν, ὑπομνηματίσαντες τὸ τυπικὸν ἀναφερόμεθα εἰς αὐτὰς διότι πολλαὶ ἐξ αὐτῶν εἰσιν ἀρχαιοπινέστεραι τοῦ ἡμετέρου.

Ὁ πλήρης ἀφανισμὸς τῶν ἰδιαιτεροτήτων ἐκάστης Μονῆς οὐκ ἔστιν ἐπιθυμητός. Οἱ δὲ τὰναντία φρονοῦντες ἄμοιροὶ εἰσι παιδείας λειτουργικῆς καὶ στεροῦνται γνώσεων ἔστω καὶ στοιχειωδῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

β) Ἡ τυπογραφία διακινεῖ σφάλματα τυπογραφικά. Ὡς βρυκόλακες ἐπανεμφανίζονται εἰς πάσας τὰς ἐπανεκδόσεις. Πόσαι ἐκδόσεις τοῦ Τριωδίου ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας; Εἰς πάσας τὰ αὐτὰ λάθη. Προχείρως καταγράφω ἐνταῦθα δύο. Τὸ «ἐν πόλει Βηθανία» τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ἐνῶ τὸ σωστὸν εἶναι «ἐν Πόλει τῆ ἀγία». «Ὡραίους πόδας ἐξατενίζοντο» τοῦ ὄρθρου τῆς Μ. Πέμπτης. Μετοχὴ ῥήματος ἀνυπάρκτου. Οὐδεὶς εὐρέθη ἵνα διορθώσῃ τὸ ταυ διὰ τοῦ πι καὶ τὸ ῥῆμα νὰ γίνῃ «ἐξατενίζοντο» ἐκ ῥήματος νίζω = πλύνω, ἐπλύνοντο τοὺς πόδας.

Ὡσαύτως χορηγοὶ ἐκδόσεων ἢ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκδόται χαριζόμενοι εἰς γνωστοὺς ἢ ἰσχυροὺς προσέθετον ἢ ἀφήρουν αὐτοβούλως τροπάρια καὶ ἀπολυτικά κατὰ βούλησιν.

Ὅρα τὰ σύγχρονα μηναιῖα τοῦ «Φωτός» (Χ.Ε.Ε.Ν.). Αὐτοβούλως ἀφήρσαν τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων καὶ τὰ ἐπεσώρευσαν εἰς τὰς τελευταίας σελίδας. Τίνι δικαίωματι καὶ τίνος τῆ ἀδείας;

Ὡσαύτως τὰ νέα μηναιῖα τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας. Σωρεῖα νέων ἀπολυτικίων καταργοῦσα τὰ ἀρχαῖα καὶ ἀγνοοῦσα ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἡμέραι τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν αἷς φάλλομεν ἀλληλοῦῖα.

«Φανερὰ ἔκπτωσις πίστεως καὶ ὑπερηφανείας κατηγορία ἢ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων ἢ ἐπεισάγειν τῶν μὴ γεγραμμένων»⁵².

Καὶ δύο ἐξάκουστα παλαιὰ παραδείγματα:

Νικόλαος ὁ Μαλαξὸς (ΙΖ' αἰών) ὁ καὶ πρωτοπαπᾶς Ναυπλίου ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε χάρισμα ὑμνογράφου. Εὐρεθεῖς, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1640), εἰς Βενετίαν, εἰργάσθη ὡς διορθωτῆς καὶ ἐπιμελητῆς ἐκδόσεων λειτουργικῶν βιβλίων. Εὐκαιρίας δοθείσης παρενέβαλλε καὶ ἰδικὰ του μελίσματα ὡς π.χ. εἰς τὴν ἐορτὴν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου κ.λπ. Ἐξέδωσεν ἀκόμη καὶ Πεντηκοστᾶριον ἔχον Μεγάλας Ὠρας εἰς τὴν Πεντηκοστήν! Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἀπερρίφθησαν ἀργότερον, τινὰ ὅμως παρέμεινον.

Καὶ τὸ δεύτερον, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Καισαρίου Δαπόντε εἰς τὸν Ἱστορικὸν του κατάλογον⁵³: «Γεώργιος Χρυσόγονος ὁ Τραπεζοῦντιος (ΙΖ' αἰών)... ἐσύνθεσε κανόνας καὶ τροπάρια εἰς τινὰς τῶν ἁγίων καὶ ἀκολουθίας τελείας εἰς τὸν ἅγιον Χαράλαμπον διὰ τὴν ἁγίαν Κάραν... ἐτυπώθη δὲ καὶ εἰς τὰ μηναιῖα, ὅπου Γεώργιος ὁ τυπογράφος ἐτύπωσεν... ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας Ἰωαννικίου Καρατζᾶ⁵⁴ ἄνευ εἰδήσεως καὶ ἀδείας αὐτοῦ, μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναι εἰς τὰ παλαιὰ μηναιῖα. Ὅθεν ὡς νεοφανῆ ἐμ-

52. Μεγ. Βασιλείου, *Περὶ Πίστεως*, 1.

53. Ἐν Κ. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* Τόμος Γ' σ. 192-193.

54. 1761-63, διαβόητου διὰ τὸ φιλάργυρον.

ποδίσθησαν νὰ μὴ πουληθοῦν καὶ διαδοθοῦν εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ μόλις μὲ δόσιν ἄσπρων ἔλαβεν ὁ νεωτεριστῆς τυπογράφος ἄδειαν καὶ τὰ ἐπούλησε. Καὶ οὕτως ἐπολιτεύθησαν αἱ δύο αὐταῖς πανηγυρिकाὶ ἀκολουθίαις (καὶ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλεῖου Λαρίσης), μὴν ὄντας πρότερον». Καὶ ἡ μὲν τοῦ ἁγίου Ἀχιλλεῖου ἐξέπεσεν ἀργότερον. Ἐμεινεν ὁμως ἡ ἄλλη καίτοι ἄτεχνος καὶ κακόζηλος.

Καὶ τὸ κακὸν συνεχίζεται...

Ἐλθωμεν ὁμως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐκδόσεις τοῦ ἡμετέρου τυπικοῦ, τὰς μετὰ τὴν πρώτην.

Ἠκολούθησεν ἡ τοῦ 1603, «Ἐνετίησι παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Πινέλλῳ, ἀναλώμασι μὲν τοῖς αὐτοῦ, ἐπιμελείᾳ δὲ πολλῇ καὶ ἐπιδιορθώσει Ἰωάσαφ ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἄνδρου».

Ἐπεταὶ ἡ τοῦ 1615 καὶ αὐθις «Ἐνετίησι παρὰ τῷ αὐτῷ Ἀντωνίῳ τῷ Πινέλλῳ, ἀναλώμασι μὲν τοῖς αὐτοῦ, ἐπιμελείᾳ δὲ πολλῇ καὶ ἐπιδιορθώσει Νεοφύτου, ἱεροδιακόνου τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας».

Τὸ τέταρτον ἐξεδόθη παρὰ Ἰωάννου Πέτρου τοῦ Πινέλλου, «ἀναλώμασι τοῖς αὐτοῦ, παρὰ δὲ Θεοφυλάκτου ἱερομονάχου τοῦ Τζανφουρνάρου – ἐπιμελῶς διορθωθὲν ἐν ταῖς κλειναῖς Βενεταῖς, ἔτει ἀπὸ ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀχμυγ' (1643)».

Ἦν δὲ ὁ Θεοφύλακτος οὗτος Κερκυραῖος. Ὑπηρέτησεν ὡς διάκονος καὶ πρεσβύτερος εἰς Βενετίαν. Ἐπεμελήθη πολλῶν ἐκδόσεων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Ἐκοιμήθη τῷ 1659. Διὰ διαθήκης ἡ ἀξιόλογος βιβλιοθήκη αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα τῆς Βενετίας.

Πέμπτη ἐκδοσις ἐγένετο ὡσαύτως Ἐνετίησιν κατὰ τὸ 1685ον σ.ἔ. Ἦν τυπικὸν «νεωστὶ τυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ Μάρκου ἱερέως Μαρά τοῦ Κρητός», εἰς τὸ τυπογραφεῖον Νικολάου τοῦ Σάρου.

Ἔχομεν σιωπὴν ὑπερπεντήκοντα ἐτῶν καὶ ἐρχόμεθα εἰς τοὺς 1738, ὅποτε ἐπανεκδίδεται παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ ἐν Βενετία.

Ἐκτη καὶ τελευταία ἐκδοσις ἦν ἡ τοῦ 1771, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων «νεωστὶ τυπωθὲν, ἐκ πολλῶν μὲν σφαλμάτων ἐκκαθαρθέν, ἐπιμελείᾳ τε καὶ σπουδῇ Σπυρίδωνος Ἱεροδιακόνου τοῦ Παπαδοπούλου διορθωθὲν ἀκριβῶς πάνυ».

Βεβαίως τὸ «ἀκριβῶς πάνυ» σχετικὸν τυγχάνει.

Ἐκτοτε ἀπόλλυνται τὰ ἴχνη. Οὐδεμία νεωτέρα ἐπανέκδοσις γέγονε. Ἐὰν ἔγινε, ὁ σύρων τὰς γραμμὰς ταύτας ἀγνοεῖ ταύτην παντελῶς. Θὰ ἦτο δ' εὐτυχής, ἐὰν ἐμάνθανε ὅτι ἔστω καὶ σήμερον ἐπανεξεδόθη τὸ τυπικὸν τοῦτο.

Διερωτῶμαι: Διατί ἄρά γε τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐτέθη εἰς τὸ ἐρμάριον τῆς λήθης;

Κατὰ πρῶτον ὑπάρχουσι λόγοι ἐσωτερικοί.

Τὸ μοναχικὸν τυπικὸν ἦν πολυδαίδαλον. Ἀπήτει ἐκκλησιάρχας καὶ ἐπιστημονάρχας βαθεῖς γνώστας τῶν τυπικῶν διατάξεων. Ἀπήτει ὡσαύτως μοναχοὺς ἱκανοὺς ἵνα ψάλλωσι ἢ ἀναγνώσωσι τὰ διαταττόμενα.

Ὅμως ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας ἠνάγκασε τοὺς μοναχοὺς ἵν' ἀσχολῶνται εἰς ἔργα ἀλλότρια τῶν μοναχικῶν τῶν ἐνώπιον τοῦ φρικτοῦ θυσιαστηρίου ὑποσχέσεων. Κτήματα, κτήνη, ποιμνία, ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων, κολλῆγοι, ἐκμισθωταί, κλέφτες καὶ ἄρματολοί, δανεισταὶ καὶ δανειζόμενοι, διωκόμενοι καὶ φυγάδες, ἀπειρογονοὺς τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ τῆς κυρίας ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς προσευχὰς καὶ ἱεράς ἀκολουθίας.

Πρὸς δ' ἐπὶ τούτοις πολλοὶ ἀναξιοπαθοῦντες, πένητες καὶ ἀνέστιοι «ψωμοζῆται», εὐρισκὸν καταφύγιον εἰς τὸ μοναχικὸν τριβώνιον. Οἱ πλεῖστοι ἠγνόουν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν.

μη γινώσκοντες οὐδὲ τὸ «γρῦ» τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἀλλά γε καὶ μωροφιλόδοξοι κατέφευγον εἰς τὰς ἱερὰς Μονὰς καὶ τὸν κληρὸν. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν μόνον ἡ Ἐκκλησία ἔδιδε προοπτικὴν ἀνελίξεως, πολλοὶ ἐπέλεγον τὸ τοῦ μοναχοῦ ἢ τοῦ κληρικοῦ «ἐπάγγελμα» καὶ πρὸς ζωάρκειαν ἀλλὰ καὶ πρὸς κατάκτησιν ὑψηλῶν θέσεων. Εἰς τοιαύτην παρακμὴν πνευματικὴν οὐκ ἦν δυνατὴ ἡ τήρησις τόσον αὐστηροῦ τυπικοῦ.

Ὁ κατακτητὴς ἐσέβητο, μετὰ πολλῶν βεβαίως ἐξαιρέσεων, τὰ «βακούφια», τὰ ἱερὰ ἤγουν καθιδρύματα καὶ ἐχορήγει εἰς αὐτὰ προνόμιά τινα, πολλάκις καταπατούμενα. Ὅποτε ἡ σχετικὴ ἀσφάλεια ἦν παρῆχον τὰ τεῖχη τῶν Μονῶν ἦν πόλος ἔλξεως διὰ πολλούς. Ἀλλ' ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἔλλιπεν ὁ θεῖος ἔρως.

Εἰς ὅσας Μονὰς διετηροῦντο αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις ὡς εἰς τὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Πάτμου, τοῦ Σινᾶ καὶ ἄλλων τινῶν, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐπανεκδόσεως τοῦ τυπικοῦ διότι αὐταὶ εἶχον ἤδη διαμορφώσει ἴδια τυπικά, βάσει βεβαίως τοῦ Παλαιστινοῦ. Ταῦτα κατεγράφησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ κυρίως κατὰ τὸν ΙΘ' εἰς χειρόγραφα⁵⁵.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἀκριβὴς τήρησις τοῦ τυπικοῦ τούτου ἦν ἀκατόρθωτος. Ἄνθρωποι ἀποχειροβίωτοι, μόλις ζῶντες, ῥακένδυτοι καὶ ἀνυπόδητοι, στενάζοντες καὶ ἀπολοφυρόμενοι, ἔχοντες τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὸ κοῖλον φάσγανον τοῦ κατακτητοῦ, ἐδυσκολεύοντο τὰ μάλα ἵνα μετάσχωσιν εἰς ἱερὰς ἀκολουθίας καὶ θ. Λειτουργίας διαρκείας πέντε ἢ καὶ ἕξ ὥρων καὶ ἀπὸ τῆς δευτέρας μεταμεσονυκτίου ὥρας.

Ἵπῆρχον καὶ λόγοι ἐξωτερικοί.

Ἡ Δύσις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης ἀπὸ τῆς παλαιᾶς εἰς τὴν Νέαν Ῥώμην ἐμίσει θανασίμως πᾶν τὸ ἐξ Ἀνατολῶν. Ἡ δυτικὴ ὄφρυς οὐδέποτε ἀπεδέχθη αὐτὴν τὴν ταπείνωσιν. Καὶ εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν ἐδείκνυε τὰς «καλὰς» αὐτῆς προθέσεις πρὸς ἡμᾶς. Ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ πρῶτος «σταυροφόρος» κατασυκοφαντήσεως ὁ Ἐπίσκοπος Κρεμώνης Λιουτπράνδος⁵⁶. Ἰὸς ἀσπίδος ἦν ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτοῦ. Καὶ ἔκτοτε ἡ περιφρόνησις τῆς δυτικῆς ἀμαυρότητος ηὐξήθη ὅσον ποτέ. Ἐφθασε δὲ εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καθ' ἣν μόνον ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὑπῆρξε καὶ μετὰ ταύτην οὐδέν. Οὐ πολὺ τὸ μέσον καὶ εἰς τὸ 1567 ὁ Ἱερώνυμος Βόλφ εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ *Corpus Byzantinae Historiae* εἰσάγει τὸν ὄρον «Βυζαντινός» περιφρονητικῶς τὰ μάλα, ὄρον ὅστις δυστυχῶς καὶ παρ' ἡμῖν ἐπεκράτησε. Μία ἔνδοξος ἱστορία χιλίων καὶ πλέον ἐτῶν διαγράφεται, παύει ἴν' ἀποκαλεῖται Ῥωμανία καὶ ἀποκαλεῖται ἐκ μιᾶς ἀσήμου πολίχνης, τοῦ Βυζαντίου. Καὶ οὕτως ἀκούομεν κατὰ κόρον τοὺς ἀσχέτους καὶ ἀδοκίμους ὄρους, Βυζαντινὸν κράτος, Βυζαντινοί, Βυζαντινὴ ἱστορία, Βυζαντινὴ μουσικὴ, Βυζαντινολογία, Βυζαντινισμὸς καὶ τὰ τούτοις ὅμοια καὶ παράχորδα.

Ὀλίγον ἀργότερον ἔρχεται ἕτερον καππαδόκιον τέρας, ὁ ἄγγλος Ἐδουάρδος Γίββων (1737-1794). Τὸ ἔργον αὐτοῦ «Παρακμὴ καὶ πτώσις τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας» ἐγένετο τὸ εὐαγγέλιον τῶν ἐχθρῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς. Οὗτος ὁ τάλας οὐδὲν καλὸν εὑρεν εἰς τὴν ἡμετέραν Αὐτοκρατορίαν. Πλήρης ὢν κακεντρεχίας ἐχαρακτήρισε τὸν ὑπερχιλιετῆ βίον αὐτῆς ὡς «θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος» ἐννοῶν ὅτι ὀρθόδοξος χριστιανικὴ πίστις καὶ βαρβαρότης ταυτίζονται.

Ἀκολουθεῖ ὁ ἄθεος γαλλικὸς διαφωτισμὸς. Οἱ τούτου ἀρχηγέται Βολταῖρος, Διδερώ, Καρτέσιος καὶ οἱ τούτοις συμφρονοῦντες ἐφάνησαν λύκοι βαρεῖς μὴ φειδόμενοι τοῦ

55. Περὶ τούτων ὄρα εἰς Δ/σκη, Τυπικά, τόμος III.

56. Περὶ τούτου τοῦ διπλωμάτου ἐπισκόπου ὄρα τὴν ἐργασίαν τοῦ Βασιλείου Καραγεώργου, Ἀθῆναι 1978, βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 38.

ποιμνίου⁵⁷. Ἠπαλύνθησαν οἱ λόγοι αὐτῶν ὑπὲρ ἔλαιον, ἦσαν δὲ βολίδες⁵⁸, τόξα στρεβλά, ὧν ἡ φαρέτρα πλήρης βελῶν δηλητηριωδῶν. Συνθήματα ἡχηρὰ καὶ μεγαλοφρονότατα περὶ ἰσότητος, ἀδελφοσύνης καὶ ἐλευθερίας καὶ ὑπισθην σφαγή, αἷμα, κλαυθμὸς καὶ οὐαί.

Ἐξόπισθεν ἔρχεται ὁ τῆς λεαίνης ὠμότερος σκύμνος, ὁ ἐλληνικὸς διαφωτισμὸς. Ἄλλοτε ἄθεος, ἄλλοτε δεϊστής, ἄλλοτε ἀδιάφορος, ἀλλὰ πάντοτε ἀντορθόδοξος ἢ καὶ μισαλλόδοξος. Πᾶν τὸ ὀρθόδοξον ἔδει ἔν' ἐξορισθῆ ἀπὸ τῆς «ἀναγεννωμένης» Ἑλλάδος.

Τὸ 1744 ἰδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ πρώτη τεκτονικὴ (μασονικὴ) στοά. Τὰ φῶτα ἦλθαν. Ἦρξαντο δὲ οἱ τέκτονες, οἱ φαρμασόνοι (ἀπὸ τοῦ free masons) πληθυνόμενοι «ὡσεὶ πῦρ, ὃ καταφλέξει δρυμὸν καὶ ὡσεὶ φλόξ, ἡ κατακαύσει ὄρη»⁵⁹.

Τὰ χρούσματα ἀποστασίας ἀπὸ τῶν πατρικῶν παραδόσεων ὁσημέραι πυκνοῦνται. Γράφει τῷ 1794 ὁ Φαναριώτης ποιητῆς Ἀλέξανδρος Κάλφογλου:

«Καὶ στὴν Πόλιν πολλοὶ νέοι ἄρχισαν νὰ φωτισθοῦν,

ἀπὸ Γάλλους ἀθείας δόγματα νὰ διδαχθοῦν...

Λέγουν ἔχομεν βιβλία καὶ ρομάντζα γαλλικά,

ὄλα τ' ἄλλα τὰ βιβλία εἶναι μελαγχολικά...

Ἐκκλησίας καὶ νηστείας, προσευχὰς καὶ τὰ λοιπά,

κάθε φωτισμένος νέος στὸ ἐξῆς δὲν ἀγαπᾷ...

Μιραμπώ, Ρουσσώ, Βολταίρου ἐγκαυχῶνται μαθηταί,

ἂν καὶ δὲν τοὺς ἐννοοῦσιν, οὔτ' ἀνέγνωσάν ποτε...»⁶⁰.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀντέκρουσε πάσῃ δυνάμει τὸν γαλλικὸν διαφωτισμὸν. οὐχὶ ὡς φορέα γνώσεων, σοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἀλλ' ὡς κήρυκα ἀντιχριστιανικῶν, ἀντορθόδοξων ἰδεῶν. Τοῦτο τονίζει ὁ μέγας κατὰ τοῦ διαφωτισμοῦ ἀγωνιστής. Ἀθανάσιος ὁ Πάριος: «Ἡμεῖς τὴν ἔξω καλουμένην σοφίαν, μετὰ μὲν θεοσεβείας μέγα τι ἠγούμεθα καὶ τῶν ὀργανικῶν ἀγαθῶν τὸ κράτιστόν τε καὶ κάλλιστον... ἄνευ γε μὴν ταύτης, τῆς θεοσεβείας ἡγουν, οὐ μόνον αὐτὴν οὐ θαυμάζομεν, ἀλλὰ καὶ μισητὴν καὶ ἀπόβλητον κρίνομεν⁶¹».

Ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς ἀνομολογεῖ ὅτι ἐν Γαλλίᾳ «οἱ τὰ πρῶτα φέροντες τῶν αὐτόθι σοφῶν οὕτως εἰσι μιαιοί, ἐξωλέστατοι καὶ τῆς φύσεως ὑβρισταὶ καὶ τῶν θεῶν ὄπιν, κατὰ τὸν ποιητὴν, οὐκ ἀλέγοντες, ὡς καὶ τοὺς πάντη βαρβάρους μηδὲν εἶναι πρὸς αὐτοῦς»⁶².

Αὕτη ἡ ἄρνησις τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἔφθασε καὶ εἰς τὰ Ἐπτάνησα.

Μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Καμπο-φόρμιο (6/17 Ὀκτωβρίου τοῦ 1797) τὰ Ἐπτάνησα παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Γάλλους. Τότε συνέβησαν πολλὰ ἔκτροπα κατὰ τῆς ἀγίας καὶ ἀμωμῆτου ἡμῶν πίστεως⁶³.

Εἰς Κεφαλληνίαν ἔφθασάν τινες καινοτόμοι καὶ τῆς πίστεως καταφρονηταί, ἵνα ζητήσωσι «τὴν κατάργησιν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἀνακαινίσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων

57. Πράξ. Κ', 29.

58. Ψαλμ. ΝΔ', 21.

59. Ψαλμ. ΠΒ', 15.

60. Ἐν Ἱστορίᾳ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975, τόμος ΙΑ', σ. 132.

61. Ἀθ. Παρίου, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀδ. Κοραῆν, Ἀλληλογραφία Τόμος Α', 1774-98.

62. Αὐτόθι. Διευκρίνισις ἀναγκαία: Οὐκ ἀλέγω ὄπιν θεῶν, σημαίνει ἀδιαφορῶ διὰ τὴν θεϊαν τιμωρίαν, Ὁμήρου Ἰλιάς II.

63. Ἀρίστως περιγραφόμενα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Καραγεώργου εἰς τὸ πόνημα αὐτοῦ «Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος Γρηγορίου τοῦ Ε' πρὸς τοὺς Ἐπτανήσιους». Διὰ λεπτομερείας ὄρα ἐκεῖ.

καὶ ἐθίμων τῆς ἀρχαίας προγονικῆς θρησκείας, ὅπως ἀναφανῶσιν οἱ νεώτεροι Κεφαλλῆνες ἐντελῶς ἀρχαιότατοι Ἕλληνες»⁶⁴.

Ταῦτα πάντα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλά, ἅτινα οὐκ εἰσι τοῦ παρόντος ἐξηνάγκασαν τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε' ἐν ἐξαπολύσει τὸ 1798 κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχεῖαν, ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους, εἰς ἣν φέγει δριμύτως καὶ ἐλέγχει τὸ γένος τῶν Γάλλων, διότι ὄν «δεκτικώτερον τῆς πονηρίας, ἔχυσεν (ὁ πονηρὸς καὶ ἀρχέκακος ὄφιος) εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸν ἰὸν τῆς ἀποστασίας πρὸς τὸν Θεόν... Τοὺς ἔρρίψεν εἰς παντελεῆ ἀθεΐαν καὶ ἀσέβειαν... ἀφαίρεσεν ἀπὸ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὴν πρὸς Θεὸν ὑποταγὴν... καὶ κατεπάτησαν τοὺς θεσμοὺς τῆς θρησκείας των».

Γινώσκω ὅτι ὑπερέβην τὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς εἰσαγωγῆς, ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει, τοῦ λόγου καὶ τοῦ πόθου βιασαμένων, ἵνα κατὰ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον εἶπω, Κεντῶ τοίνυν τὸν πῶλον περὶ τὴν νύσσαν.

Εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κλίματος ἀποσταθεροποιήσεως συνέβαλεν κατὰ πολὺ καὶ ὁ πολὺς Κοραῆς, Ἐφυγεν ἀπὸ Σμύρνης ὀρθόδοξος καὶ κατήντησεν εἰς Παρισίους δεῖστές. Χριστιανὸς δεῖστής ἀλλὰ πολέμιος τῶν ὀρθοδόξων παραδόσεων. Ὡς ἐξύρισε τὸν μύστακα ἀπερχόμενος εἰς Ἑσπερίαν, οὕτως ἀπέκειρε καὶ πᾶσαν πίστιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰς ἀπ' αἰῶνων παραδόσεις αὐτῆς.

Αὐτὸς λοιπὸν ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἄλλων παραδοξολογιῶν καὶ ἀνιστορήτων συμπερασμάτων, κατεφέρθη καὶ κατὰ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἄς ἀκολουθήσωμεν τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ ἄς ἐξαγάγῃ ἕκαστος τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ.

Λέγει λοιπὸν⁶⁵:

«Ἀπὸ τοιοῦτον (πλήρη δεισιδαιμονιῶν) Χριστιανισμὸν Αὐτοκρατόρων, Κληρικῶν... εὐκόλα συμπεραίνεται ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἦναι ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ κοινοῦ λαοῦ».

Ἐνεκα δὲ τῶν «μακρῶν προσευχῶν» ἃς θεωρεῖ βαττολογίας⁶⁶, «ἐμακρύνοντο αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι, ἕως οὗ τὰς ἕκαμαν ἀκόμη μακροτέρας οἱ... ποιηταὶ τῶν Κανόνων, τῶν Ὠδῶν καὶ ἄλλων τροπαριῶν»⁶⁷. Τούτους ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως καὶ μᾶς τὰς ἀφήκασιν τόσον μακράς, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ δεισιδαίμονες τὰς φεύγουν, ἢ τὰς ἀκούουν, ὡς ἀληθεῖς ἐπιδῶδες καὶ φυλακτῆρια, χωρὶς νὰ προσέχωσιν ὀλόγιστα τὸν νοῦν εἰς αὐτάς. Αἱ ἐκκλησίαι γεμίζονται ἀπὸ ἀκροατὰς πολλούς, ἀλλ' ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐξεύρουν, ὅτι ἡ ἀληθινὴ ἀκρόασις εἶναι ἡ ἐργασία τῆς προστασσομένης ἀπὸ τὸν νόμον δικαιοσύνης.

Ἄλλὰ τί θέλεις; τί ζητεῖς; ἤθελέ τις μὲ ἐρωτήσῃ νὰ καταργήσωμεν τὰς ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη συνήθεις εἰς τὴν ἐκκλησίαν μακράς Ἀκολουθίας; Ἄς μὲ συγχωρήσῃ ὁ ἐρωτῶν, πρὶν ἀποκριθῶ, νὰ τὸν ἀντερωτήσω κ' ἐγώ, ἂν συχνάξῃ αὐτὸς τὰς Ἀκολουθίας πάντοτε μὲ εὐαρέστησιν ἂν παρουσιάξῃ ἀληθῶς καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς κρατεῖ τὸ σῶμα τοῦ παρὸν εἰς τὸ στασίδιον ἂν δὲν ἐπρόκρινε πολλάκις νὰ ἐκκλησιάζεται εἰς ἐκείνους τοὺς Ναοὺς, ὅπου ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς λειτουργεῖ γρηγορώτερα, καὶ ὁ ἀναγνώστης τῶν μακρῶν τοῦ ψαλτηρίου καθισμάτων τὰ ἀναγινώσκει μὲ τόσῃ ταχύτητι, ὥστε νὰ μὴν ἐμπορῇ μηδὲ ὁ προσεκτικώτατος ἀκροατῆς νὰ διακρίνῃ φράσιν ἀπὸ φράσιν, ἢ λέξιν ἀπὸ λέξιν ἂν δὲν προσμένη τὴν ἀπόλυσιν τῆς Ἀκολουθίας μὲ σφοδροτέραν ἐπιθυμίαν

64. Π. Χιώτη, Σειραὶ ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων, Τόμος Γ', Κέρκυρα 1863, σ. 593.

65. Προλεγόμενα τόμος Δ', Ἀθήνα, 1995, ἔκδοσις Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, σ. 369 καὶ ἐξῆς.

66. σ. 370.

67. σ. 371.

όσης έχει ο φυλακισμένος να ιδη της φυλακής την θύραν ανοιγμένην. Τὸν ἐρωτῶ ἀκόμη, ἂν οἱ ὑπὲρ τὰ ἑπτακόσια ἔτη ζήσαντες χωρὶς Μηναιᾶ, Πεντηκοστάρια, Ἀνθολόγια, Πα-
ρακλητικάς, Τριώδια, θησαυροὺς κανόνων, οἰκων, κοντακίων καὶ τόσων ἄλλων ποικίλων
καὶ παντοδαπῶν ὕμνων χριστιανοί, ἦσαν ὀλιγώτερον χριστιανοὶ παρ' ἡμᾶς καὶ τε-
λευταῖον ἂν οἱ ἀπόστολοι ἐνθυμούμενοι τοῦ διδασκάλου των τὸ «Δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν
τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται»⁶⁸, εἶχαν ἄδικον νὰ λέγωσι καὶ αὐτοὶ «Ἐν
ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω,
ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσση»⁶⁹.

Τῶν μυρίων τούτων λόγων τὸ βάρος, τὸ ὁποῖον ἀποβάλλει ὁ Ἀπόστολος, ἔφοβεῖτο
ἔπειτα ὁ Αὐγουστίνος, ἔπνιξε τὸν μόνον σκοπὸν τῆς Ἀκολουθίας καὶ κοινῆς συνάξεως,
τὴν Κατήχησιν, ἤγουν τὴν ἐξήγησιν τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς. Καὶ μαρτύριον τούτου εἶναι
ἡ τότε συνοδεύουσα διαστροφή τῶν ἡθῶν τὸν πληθυσμὸν τῶν μακρῶν Ἀκολουθιῶν καὶ
προσευχῶν. Ὅταν δύο πράγματα βαδίζωσιν ἐν ἐξοπίσω τοῦ ἄλλου, συμπεραίνεται ὅτι
ἐγεννήθησαν ἐν ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἢ πηγάζουν καὶ τὰ δύο ἀπὸ κοινὴν ἄλλην πηγὴν.

Ἡ κοινὴ πηγὴ αὕτη, μὴν ἀμφιβάλλωμεν, ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὴν δουλείαν, τῆς ὁποίας
τὰ πικρὰ νάματα κατέκλυσαν τὴν παιδείαν, κί ἐφαρμάκευσαν τοὺς ἀνθρώπους, δι-
αιρέσαντες αὐτοὺς εἰς δύο τάγματα, τοὺς δεσπότης καὶ τοὺς δούλους.

Οἱ δεσπότης, μεταχειριζόμενοι τὸν χριστιανισμόν, ὡς ὄργανον τῆς τυραννίας,
ἐκατάφευγαν ὡς εἰς ἐπώδᾳς τὰς προσευχάς· οἱ δούλοι, ἀναγκασμένοι νὰ συναδικῶσι
μὲ τοὺς δεσπότης, ἐμακροπροσεύχοντο καὶ οὗτοι, νομίζοντες ἱκανὴν τὴν προσευχὴν,
ὡς ἐπώδῃν, νὰ θεραπεύσῃ τῶν ἀδικημάτων τὴν συνείδησιν. Ἡ ἀληθὴς αὐτῆς θερα-
πεῖα ἦτο, νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς ἀδικηθέντας, καὶ νὰ ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὴν
ἀδικίαν· ἀλλὰ τοιαύτην θεραπείαν πῶς ἐδύνατο νὰ τὴν δεχθῆ ὁ ἄδικος, ὅποτε οὐδ'
αὐτὸς ὁ πνευματικὸς του ἰατρὸς ἦτον ἱκανὸς νὰ τὴν συμβουλεύσῃ;

Ἐπενόησαν λοιπὸν εὐκολωτέραν ἄλλην ἰατροίαν, τὰς μακρὰς προσευχάς, μὲ κα-
ταφρόνησιν ἀναγκαιοτέρων ἄλλων καθηκόντων τοῦ βίου, ἀλλ' ὄχι πλέον τόσον βα-
ρείας οὐδ' αὐτάς, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἀπαγγέλων τὰς ἀπάγγελλεν «ὡς χαλκὸς ἡχῶν»⁷⁰, καὶ
ὁ ἀκροατὴς ἐσυγχωρεῖτο νὰ τὰς ἀκούῃ ὡς ἡχήματα χαλκοῦ, ὡς ἐπώδᾳς μαγικάς, χωρὶς
νὰ προσέχη οὐδόλως εἰς αὐτάς· μακρὰς νηστείας, ἀλλὰ καὶ αὐτάς ὑποφερτάς κατὰ
πολλοὺς τρόπους, ἐπειδὴ ἐπεριωρίζοντο αἱ πλείοτεροι εἰς διάκρισιν, καὶ ὄχι εἰς ἀποχὴν
βρωμάτων πολλὰς ἐλεημοσύνας, ἐπιβαλλομένας ὅμως τὸ πλέον εἰς τοὺς πλουσίους,
καὶ τοιαύτας τὴν φύσιν, ἀπὸ τὰς ὁποίας οὔτε οἱ ἀληθῶς ἄξιοι ἐλεημοσύνης ἐλεοῦντο,
οὔτε οἱ ἀδικημένοι ἐπληρόνοντο τίποτε, ἐπειδὴ κατεδαπανῶντο ὅλοι εἰς πληρωμὴν καὶ
πολυπλασιασμόν τῶν πνευματικῶν ἰατρῶν. Διὰ τοὺς ἰατροὺς τούτους ἐκτίσθησαν, καὶ
πλουσίως ἐπροικίσθησαν πολλὰ μοναστήρια, ἀνεγέρθησαν ὑπὲρ τὴν χρεῖαν πολλοὶ Ναοὶ
καὶ διὰ τὰς ἀκρίτους ταύτας δαπάνας ἐπληθύνθησαν καὶ οἱ ἰατροὶ μὲ μεγάλην βλάβην
τῶν ἀρρώστων

Πολλῶν ἰατρῶν εἴσοδος μ' ἀπώλεσε.

Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἀργία τῶν ἀκρίτως ἐλεουμένων, καὶ ὁ θεατρικὸς κομπασμὸς τῶν
ἐλεοῦντων, ὡς ἔκαμναν οἱ Φαρισαῖοι «πρὸς τὸ θεαθῆναι, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν
ἀνθρώπων»⁷¹.

68. Ματθαίου ΣΤ', 7.

69. Α' Κορ. ΙΔ', 19.

70. Α' Κορ. ΙΓ', 1.

71. Ματθ. ΣΤ', 1-4.

Αλλά μὴ πλανώμεθα: «Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται· ὁ γὰρ ἐὰν σπεῖρη ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει»⁷². Ὅποια τις σπέρματα χώσῃ εἰς τὴν γῆν, τοιούτους μέλλει καὶ καρποὺς νὰ θερίσῃ. Ἀπὸ τὰς μακρὰς τῶν Γραικορωμαίων προσευχᾶς καὶ νηστείας, τὰς πολλὰς τῶν ἐκκλησίας, καὶ τὰ πολλὰ τῶν μοναστήρια, συνωδευμένα μὲ τὴν καταδυναστείαν τῶν θείων (ὡς τοὺς ἐπωνόμαζον) αὐτοκρατόρων, μὲ τὰς ἀδικίας τῶν εὐγενεστάτων καὶ ἐκλαμπροτάτων αὐλικῶν, μὲ τὴν παντελῆ τῆς παιδείας καταφρόνησιν, καὶ μὲ τὴν διαφθορὰν ὅλου τοῦ λαοῦ, ἀνεφύτρωσαν οἱ Τοῦρκοι, τοῦτο μόνον διαφέροντες ἀπὸ τοὺς Γραικορωμαίους θείους δεσπότης, ὅτι ἦσαν ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλόγλωσσοι, διὰ νὰ πληρωθῇ καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προφητικὴ κατάρα «Ἐπάξει ἐπὶ σὲ Κύριος ἔθνος μακρόθεν ἐπ' ἐσχάτων τῆς γῆς, ὡσεὶ ὄρμημα ἀετοῦ, ἔθνος, οὗ οὐκ ἀκούσῃ τῆς φωνῆς αὐτοῦ, ἔθνος ἀναιδὲς προσώπῳ, ὅστις οὐ θαυμάσει πρόσωπον πρεσβύτου, καὶ νέον οὐκ ἐλεήσει κ.τ.λ.»⁷³.

Ἐνόσω τὸ ἀναιδὲς καὶ ἀνελεῆμον ἔθνος τοῦτο μᾶς ἐτυράννει, ἡμεῖς οἱ πρεσβύτεροι τὴν ἡλικίαν αὐξάναμεν τὴν ἐκ τῆς κακῆς παιδικῆς ἀγωγῆς ψυχικὴν ἀρρώστιαν μὲ τὴν ἀπὸ τὸ γῆρας φυσικὴν ἀσθένειαν τοῦ νοῦ· καὶ πολλοὺς ἐξ ἡμῶν παρὰ τὴν περιτομὴν ἄλλο τι σχεδὸν δὲν ἐχώριζεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καταδυναστεύοντες τοὺς ἀδυνατωτέρους ἡμῶν, ὡς ἐκεῖνοι, ἀδικοὶ καὶ πλεονέκται, ὡς ἐκεῖνοι, ἄρπαγες τῶν ἀλλοτρίων, ὡς ἐκεῖνοι, παρόμοια καὶ ὡς ἐκεῖνοι, ἐτολμούσαμεν νὰ ὑψώνωμεν εἰς τὸν Θεὸν ὄχι «χειρας ὀσίους»⁷⁴ ἀλλὰ χειρας μολυσμένας καὶ ψυχὴν καυτηριασμένην· καὶ ἀπὸ τὰς μακρὰς ἡμῶν ἀκολουθίας καὶ προσευχᾶς ἠλπίζαμεν τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν ἀπόπλυσιν τῶν τόσων μολυσμῶν.

Ὅταν οἱ πρεσβύτεροι ἦναι τοιοῦτοι, ὅστις ἀμφιβάλλει ὅποιοι πρέπει νὰ ἦναι οἱ νεώτεροι, ἄς τὸ μάθῃ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα⁷⁵ «Ὅπου ἀναισχυντοῦσι γέροντες, ἀνάγκη καὶ νέους ἐνταῦθα εἶναι ἀναιδεστάτους».

Οἱ τίτλοι, τότε, σημεῖον καὶ οὔτοι τῆς ἐσχάτης τοῦ γένους διαφθορᾶς, ἐδίδοντο κ' ἐλαμβάνοντο διὰ κομμάτιον φωμίου, ὡς λέγει ἡ παροιμία, καὶ τὸ μαρτυροῦν ὁ Κανονάρχης καὶ ὁ Πρωτοκανονάρχης, ἀξιώματα ἐκκλησιαστικά, καὶ ὁ πλεόν παράξενος Ἄρχων τῶν κοντακίων. Ἄλλα διακόσια ἔτη μετὰ τὸν Σαφηνιστὴν τῶν ἱερῶν κανόνων, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἐφέσου Μάρκος, ἓνας ἀπὸ τοὺς πατέρας τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου (ἔτ. 1438), ὁ μόνος ἴσως, ὅστις ἔσωσε τὸ γένος ἀπὸ τὰς παγίδας τῆς Ῥώμης, ἐσύνταξεν ὀκτὼ κανόνας, καὶ ἐξήγησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας. Πότε; Δέκα ἢ δεκαπέντε ἔτη πρὶν ἐμβῶσιν εἰς τοῦ Κωνσταντίνου τὴν πόλιν οἱ Τοῦρκοι, καὶ κατασφάξωσι τὸν δυστυχεῖ τελευταῖον αὐτοκράτορα, τοὺς τιτοφόρους αὐλικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας, ψάλλοντας τροπάρια καὶ κανόνας!

Ἀποκρίνομαι τώρα εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν· Τί θέλεις, τί ζητεῖς; νὰ καταργήσωμεν τὰς ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη συνήθεις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μακρὰς Ἀκολουθίας; Οὔτε δυνατὴ, ἀποκρίνομαι, οὔτε φρόνιμος εἶναι τοιαύτη αἰφνίδιος κατάργησις. Τῶν μακρῶν ψυχικῶν ἀρρώστημάτων, μακρὰ εἶναι καὶ ἡ θεραπεία· καὶ εἰς ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τὰ σωματικά, ἔχει χώραν ἡ παραγγελία τῶν ἰατρῶν, «Τὸ κατὰ πολὺ καὶ ἐξαπίνης ὀκωσοῦν τὸ σῶμα κινέειν, σφαλερόν»⁷⁶. Ἥμποροῦσε νὰ συντομισθῇ ἡ θεραπεία, ἂν ἐγίνετο συνοδικῶς. Ἡ ἐλευθερωμένη Ἑλλάς, ἂν καὶ ὁμόδοξος μὲ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Βυ-

72. Γαλάτας ΣΤ', 7.

73. Δευτερονομίου ΚΗ', 42.

74. Α' Τιμοθ. Β', 8.

75. Περὶ Νόμ. V.

76. Ἱπποκράτους, Ἀφορισμοὶ II, 51.

ζαντίου, και τὰς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν λοιπὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἐπειδὴ δὲν εἶναι περὶ δόγματος ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ τύπου ἐκκλησιαστικοῦ, ἔχει τὸ δίκαιον νὰ συγκροτήσῃ ἰδίαν τοπικὴν ἐλευθέρων ἱερέων ἐλευθέραν σύνοδον καὶ νὰ διατάξῃ τὰς ἀκολουθίας τῆς, ὡς συμφέρει εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὴν νέαν κοσμικὴν αὐτῆς πολιτείαν. Ἀλλὰ δὲν ἤλθεν ἀκόμη ὁ καιρὸς τοιαύτης συνόδου πρέπει πρῶτον νὰ ἐξαπλωθῇ ἡ παιδεία εἰς τὸ γένος, καὶ νὰ πληθυνθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν λογίων ἱερέων. Δυνατὸν ὁμως νὰ ταχύνωσι τὸν καιρὸν, συντέμνοντες κατὰ μικρὸν, ὅσα εἶναι δυνατὸν νὰ συντμηθῶσι χωρὶς ἐκπληξιν, καὶ βάλλοντες εἰς τόπον αὐτῶν τὴν διδασχὴν τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς, τῆς μόνης ἱκανῆς νὰ φυλάξῃ τὴν μετὰ τόσα αἵματα ἀποκτηθεῖσαν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν».

Παρέθηκα πολλὰ ἐκ τῶν τοῦ Κοραῆ, ἀλλ' ἐν γνώσει, ἵνα μὴ τις εἶπῃ ὅτι παρενόησα ἢ παρεποίησα τοὺς λόγους αὐτοῦ.

Τὰ αὐτὰ που λέγει καὶ εἰς τὸν «Παπατρέχαν»⁷⁷:

«Ἡ συναναστροφή μου εἶναι μετὰ τὸν ἐφημέριον τοῦ χωρίου, ἄνδρα ὅστις παρὰ τ' ἄλλα του πολλὰ προτερήματα καυχᾶται καὶ ὅτι εἰς ὅλην τὴν νῆσον δὲν εὐρίσκεται παπᾶς νὰ ἀναγινώσκῃ παρ' αὐτὸν ἐγρηγορώτερα τὰ καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου. Εἰς τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων τὸν ὄρθρον, τὸν συνέβη νὰ πτερνισθῇ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τόσο σφοδρᾶ, ὥστε νὰ σβέσῃ τὴν λαμπάδα. Ὅταν τὴν ἀναψαν, συλλογιζόμενος πόσο ἔχασε καιρὸν εἰς τὴν μεταξὺ σκοτίαν, ἐπροτίμησε νὰ πηδῆξῃ ψαλμὸν ὀλόκληρον, τὸν μακρότερον, παρὰ τὸ ὄνειδος νὰ μακρύνῃ τὸν καιρὸν τῆς ἀναγνώσεως ὑπὲρ τὸ σύνηθες».

Ἐὰν ἀναγνώσῃ τις, ἐὰν ἔχει τὴν δύναμιν ἐν ἀναγνώσει, τὸ δ' κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας Ἀωνύμου τοῦ Ἑλληνο⁷⁸, ἐκτὸς τῶν χυδαίων ὕβρεων κατὰ πατριαρχῶν, Συνόδων, μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ μοναχῶν, ἰδίως κατὰ τῶν τελευταίων, οὗς θεωρεῖ ἀκάρεα εἰς ὧτα κυνός, διαγινώσκει καὶ τὸ μένος αὐτοῦ κατὰ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῶν ἑορτῶν τῆς Ἐκκλησίας.

«Ἀναγκαῖον ἦτον νὰ ὀλιγοστεύσῃ ὁ Πατριάρχης τὸ πλῆθος τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν νηστειῶν, ἐπειδὴ αἱ μὲν ἑορταὶ ἐμποδίζουσι τὸ κέρδος μετὰ τὴν ἀργίαν εἰς τὸν λαόν, καὶ αἱ νηστεῖαι τοῦ ἀφανίζουσι τὴν ὑγιείαν. Ὅθεν τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἤμποροῦσε νὰ τὰς διορίσῃ εἰς ὅλας τὰς Κυριακὰς καὶ εἰς ἄλλας ἑορτὰς νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν νὰ δουλεύουν, διὰ δὲ τὰς σαρακοστὰς νὰ τὰς σμικρύνῃ καὶ τὰς περισσοτέρας νὰ τὰς ἀποβάλλῃ. Καὶ τότε ὁ πτωχὸς ζῆ μετ' ὀλιγότερα ἔξοδα καὶ τρέφεται καλλίτερα».

Αἱ ἀπόψεις λοιπὸν πάντων τῶν συμφρονούντων τῷ Κοραῆ ἔφθασαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς πάντα τὰ πέρατα τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου. Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς καὶ τὰ τούτου ὡς ἀπὸ ἐχίδνης ἔκγονα ἢ ἑλληνομανία ἤγουν καὶ ἡ προγονολατρεία, ἢ φανερά ἢ κρυπτῆ εἰδωλολατρεία ἐπέφεραν τὰ πλέον δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Ἐσμὲν κατ' εὐθείαν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐξ ὧν πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ ἔνδοξοι πρόγονοι ἡμῶν καὶ οὐχὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Ἀπαλείψατε τὴν ὀνομασίαν Ῥωμαῖοι-Ῥωμηοί. Λησμονήσατε τὴν Ῥωμηοσύνην. Ἐγκαταλείψατε τοὺς πατέρας ὑμῶν καὶ ἔλθετε εἰς τοὺς προπάππους.

Τυπικά, νηστεῖαι, μακρὰ ἀκολουθία εἰσι νοσηρῶν ἐγκεφάλων τῶν κακοκαλογήρων ἐφευρήματα. Οὗτοί εἰσιν οἱ αἴτιοι παντὸς κακοῦ. Εἰσὶ κατάλοιπα σκοταδισμοῦ εἰς αἰῶνα φωτός, ἀμαθείας εἰς ἐποχὴν σοφίας. Ὅποτε μὴ ἀπορῶμεν διατί εἰς τὸ μόλις ἰδρυθὲν

77. Εἰς ἐκδόσεις ΕΡΜΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ 1970, ἐπιμελεῖα Ἀλκῆ Ἀγγέλου.

78. Ἰταλία, 1806.

κρατίδιον πρῶτον μέλημα ἦν ἡ διάλυσις 416 Μοναστηρίων. Ἄμεσον ἦν ἐπακολούθημα τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ὁ δὲ λαὸς κατὰ τὴν μεγίστην αὐτοῦ πλειοψηφίαν ἐδέξατο ἀσμένως τὴν τοιαύτην προνομήν καὶ καταλήστευσιν. Εἶχε προηγηθῆ ἡ κατάλληλος περὶ μοναχῶν διδασκαλία. Αἱ θυσίαι τῶν μοναχῶν ταχέως ἐλησημονήθησαν. Ἐμεινεν ἡ διδασχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας:

«Ἐκατὸν χιλιάδες καὶ ἴσως περισσότεροι μαυροφορεμένοι (σ.σ. φεῦδος ἀσύστολον καθ' ὅλην τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ζήτημα ἦτο ἐὰν ἔζων δέκα χιλιάδες ὀρθόδοξοι μοναχοὶ) ζῶσιν ἀργοὶ καὶ τρέφονται ἀπὸ τοὺς ἰδρωτάς τῶν ταλαιπώρων καὶ πτωχῶν Ἑλλήνων. Τόσαι ἑκατοντάδες μοναστήρια, ὅπου πανταχόθεν εὐρίσκονται, εἶναι τόσαι πληγαὶ εἰς τὴν πατρίδα, ἐπειδὴ χωρὶς νὰ τὴν ὠφελήσουν εἰς τὸ παραμικρόν, τρώγουσι τοὺς καρπούς τῆς καὶ φυλάττουσι τοὺς λύκους, διὰ νὰ ἀρπάξουν καὶ ξεσχίζουσιν τὰ ἀθῶα καὶ ἰλαρὰ πρόβατα τῆς ποιμένης τοῦ Χριστοῦ. Ὅποιος ἤθελε νὰ συνθέσῃ ἓνα κώδικα εἰς τὰ ἐγκλήματα καὶ ἤθελε νὰ μὴν παραιτήσῃ κανένα ἀμάρτημα ἀνθρώπινον, ἄς ἤθελεν ὑπάγει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἂν ἴσως ἤθελεν ἐξετάσει τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας, ἤθελε κάμει τὸν ἐντελέστερον κώδικα ἀπ' ὅσους μέχρι σήμερον ἐφάνησαν. Ἰδοῦ, ὦ Ἕλληνες, ἀγαπητοί μου ἀδελφοί, ἡ σημερινὴ ἀθλία καὶ φοβερὰ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἱερατείου καὶ ἡ πρώτη αἰτία ὅπου ἀργοπορεῖ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος».

Ἦτο δυνατὸν ἴν' ἀναμένη τις μετὰ ταῦτα πάντα, νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ τυπικοῦ τοῦ Ἁγίου Σάββα;

Αἱ κοραϊκαὶ ιδέαι ἔφθασαν μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μία ἦτο ἡ ἐπιθυμία, ἂν οὐχὶ πάντων, πάντως τῶν πλείστων. Σύντμησις καὶ κολόβωσις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν. Ὅπερ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐγένετο. Ὅποτε τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα ἠτόνησε καὶ κατέστη ἄχρηστον ἐν πολλοῖς.

Τοῦ κολοβοῦ νέου τυπικοῦ πρώτη καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου ἐν ἔτει 1838. Ἐγράφη «κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν καὶ τῶν τόπων καὶ τὰς τῶν ἐκκλησιαζομένων λαῶν περιστάσεις».

Τὸ βᾶρος τῶν τυπικῶν διατάξεων πίπτει πλέον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ. Ἀπαιτήσεις ἦσαν ἡ συντομία καὶ «ἡ ἀδικὸς σφαγή». Ἀνάγκαι τοῦ λαοῦ ἦσαν ὅσον ὀλιγωτέρα ἐκκλησία, τόσον τὸ καλύτερον.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ τοῦ Κωνσταντίνου τυπικὸν ἐθεωρήθη ἀτελὲς διότι ἴσως δὲν προέβλεπε πολλὰ «ψαλιδίσματα», ἀνέλαβεν κατὰ τὴν πρώτην πατριαρχεῖαν Ἰωακείμ τοῦ Γ' (1875-1884) ὁ πρωτοψάλτης Γεώργιος Βιολάκης τὴν διόρθωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ πρώτου. Πλὴν καὶ τοῦτο ἀγνοεῖ τὴν πολιὰν παράδοσιν, ἐνεργεῖ δίκην Προκρούστου, μεταθέτει, ἐξάγει, εἰσάγει, περικόπτει, ἀφανίζει.

Ἐθεωρήθη τέλος πάντων ὡς ξόانون διοπετές, ὃ δεῖ πάντες προσκυνεῖν. Ἐγένετο ἀποδεκτὸν παρὰ πάντων, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τῶν ἱερῶν Μονῶν. Ὅτε ἡμῖν νεώτερος εἶδον εἰς καιρὸν ἀγρυπνίας ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Πρωτάτου ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τὸν τυπικάρην συμβουλευόμενον τὸ τυπικὸν τοῦ Βιολάκη (!) τὸ ὁποῖον, σημειωτέον, οὐδεμίαν ἀγρυπνίαν γνωρίζει ἢ καταγράφει.

Ἄλλὰ καὶ τοῦτο μήπως τηρεῖται; Ἄφες τὸ ὅτι οἱ πλείστοι τῶν σημερινῶν ψαλτῶν ἀγνοοῦσι τὴν ὑπαρξίν του, συμβουλευόμενοι τοὺς κατ' ἔτος κυκλοφοροῦντας «τυφλοσύρτας», οὓς ἀπλῶς ἀναγινώσκουσιν ἐπιτροχάδην ἐπὶ τοῦ ἀναλογίου («ρίχνουν μιὰ ματιά») ἀλλ' οὐδέποτε τηροῦσι.

Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ἐφύγη ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Ὁ ΠΓ' φαλμὸς «Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου. Κύριε τῶν δυνάμεων! Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ἡ καρδιά μου καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα. Καὶ γὰρ στρουθίον εὗρεν ἑαυτῷ οἰκίαν καὶ τρυγῶν νοσσιὰν ἑαυτῇ, οὗ θήσει τὰ νοσσία ἑαυτῆς, τὰ θυσιαστήριά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ βασιλεύς μου καὶ ὁ Θεός μου. Μακάριοι οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων αἰνέσουσί σε... ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς Σου ὑπὲρ χιλιάδας. Ἐξελεξάμην παραρῶρι- πτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἀμαρτωλῶν» ὁ φαλμὸς οὗτος, λέγω, διατρανοῖ τὴν ἀγάπην τοῦ φαλμωδοῦ διὰ τὰ σκηνώματα τοῦ Κυρίου. Ὅμως σήμερον θεωρεῖται παρωχημένος. Οἰκοδομοῦμεν Ναοὺς τεραστίους ἀλλ' εἰσερχόμενοι σκεπτόμεθα ἐν καὶ μόνον, τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου. Εὐτυχεστέρα στιγμή -φευ- εἶναι ἡ στιγμή τοῦ «Δι' εὐχῶν».

Τὸ μόνον «παρήγορον» εἶναι ὅτι ταῦτα συνέβαιναν καὶ εἰς Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας. «Ὀλίγοι λοιπὸν μετ' ἐμοῦ καὶ τῆς προσευχῆς, καὶ οὗτοι ἰλιγγιῶντες, χασμώμενοι, μεταστρεφόμενοι συνεχῶς καὶ ἐπιτηροῦντες πότε τοὺς στίχους ὁ φαλμωδὸς συμπληρώσει, πότε ὡς ἀπὸ δεσμοτηρίου, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς προσευχῆς ἀφεθήσονται»⁷⁹.

(Εὐτυχῶς τότε δὲν ὑπῆρχαν ὠρολόγια νὰ τὰ κοιτοῦν ἀνὰ πέντε λεπτὰ καὶ νὰ τὰ βάζουν στὸ αὐτὶ μήπως σταμάτησαν).

Τὰ αὐτὰ συνέβαιναν καὶ εἰς Ἀντιόχειαν.

Τὴν δ' ἡμέραν τῆς α' ἑβδομάδος τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐπαινεῖ τὴν προθυμίαν τῶν ἀκροατῶν του: «Ὅρων ὑμῶν, ἀγαπητοί, τὴν μετὰ προθυμίας καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐνταῦθα συνέλευσιν, μεγάλην καρποῦμαι τὴν ἡδονὴν καὶ οὐ παύομαι δοξάζων τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν ἐπὶ τῇ προκοπῇ τῇ ὑμετέρα...».

Μετὰ δύο μόλις ἡμέρας: «Βούλομαι τῆς συνήθους ἄψασθαι διδασκαλίας, καὶ ὀκνῶ καὶ ἀναδύομαι νέφος γὰρ ἀθυμίας ἐπελθὼν συνέχεε καὶ συνετάραξέ μου τὸν λογισμόν... ὅταν γὰρ ἐννοήσω, ὅτι μικρὸν πνεύσαντος τοῦ διαβόλου, πᾶσαν ἡμῶν ἐκείνην τὴν συνεχῆ διδασκαλίαν καὶ τὴν καθημερινὴν παραίνεσιν λήθη παραδόντες εἰς τὴν σατανικὴν πομπὴν ἐκείνην ἅπαντες δεδραμήκατε τὴν ἵπποδρομίαν καταλαβόντες, ποία προθυμία δυνηθήσομαι πάλιν τὴν πρὸς ὑμᾶς ποιήσασθαι διδασκαλίαν, τῶν προτέρων οὕτως ἀθρόον διαρρύεντων;... Ἀλλὰ καὶ τὴν αἰδῶ τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἐξεβάλετε τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς καὶ οὕτω τοῖς τοῦ διαβόλου δικτύοις ἑαυτοὺς ἐκδεδώκατε...»⁸⁰.

Ὅποτε διερωτῶμαι: πρὸς τί ἡ ἐπανέκδοσις τοῦ τυπικοῦ τοῦ Ἁγίου Σάββα; Πρὸς ποίους ἀπευθύνεται;

Ἀπαντῶ: Εἰς τοὺς ὀλίγους. Εἰς τοὺς ἐραστὰς τῆς Τάξεως.

Εἰς τοὺς ἐφιεμένους ὅπως πίνωσιν ὕδωρ ζωηρὸν καὶ νεαρόν, νᾶον ἐκ πέτρας, ἐκ πηγῶν ζωηρῶν.

Εἰς τοὺς βουλομένους ὅπως λατρεύωσι ζῶντι Θεῷ, ὡς οἱ Πατέρες αὐτῶν.

Κύριον μέλημα τῶν ὁσίων Πατέρων ἡμῶν ἦν τὸ ποιεῖν τὰ πάντα «εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν»⁸¹. Ἐγίνωσκον καλῶς ὅτι ἡ ἐν τῷ Ναῷ λατρεία καὶ ἡ ἐν αὐτῷ τάξις ἀπείκασμά ἐστι τῆς ἐν οὐρανοῖς λατρείας καὶ τάξεως. Ἐχαιρον προσέτι μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου,

79. Μεγ. Βασιλείου, ὁμιλία ἐν λιμῷ καὶ αὐχμῷ, 3.

80. Ἰωάννου Χρυσόστομου ὁμιλία Δ' καὶ ΣΤ' εἰς τὴν Γένεσιν.

81. Α' Κορινθίους ΙΔ', 40.

ὅστις ἔχαιρε βλέπων τὴν τῶν Κολασσαέων τάξιν⁸². Ἐπίστευον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Ἀποστόλου ὅτι ἢ ἐν τῷ Ναῶ ἀταξία ὀλίγον ἀπέχει τῆς μανίας⁸³.

Κάλλιστα πάντων Τιμόθεος ὁ μετὰ τὸν Παῦλον καθηγούμενος Μονῆς τῆς Εὐεργέτιδος ἐν Κων/πόλει, διαζωγραφίζει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως τῶν τυπικῶν διατάξεων:

«Κάλλιστον, ὅτι καὶ τῷ Θεῷ εὐαπόδεκτον καὶ πρὸς τὴν ὑμετέραν οὐκ ὀλίγα συντείνουν ὠφέλειαν, ὃ ἐν Κυρίῳ ἀδελφοὶ καὶ τέκνα μου πνευματικά, τὸ πᾶσαν τὴν ἱερὰν ὑμῶν ἐν ψαλμοῦδαίσι ἀκολουθίαν, ὅση τε ἐστὶ καὶ οἴα, πότε καὶ πῶς αὐτὴν ἐκτελεῖσθαι δεῖ παρ' ὑμῶν, ἐν γραφῇ καταθεῖναι καὶ ὡς περὶ τινα στάθμην καὶ τύπον οὐ μόνον ὑμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς μεθ' ὑμᾶς καταλιπεῖν. Οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ τὴν ἄλλην ἅπασαν τοῦ βίου διαγωγὴν, τὴν τε εἰς αὐτὴν δηλαδὴ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα πρέπουσαν, ἵν' ἔχοιτε, σὺν Θεῷ, πρὸς ταύτην ἀποβλέποντες, ἀπλανῶς τὸν βίον ὑμῶν διεξάγειν τε καὶ διΐθύνειν, καὶ μὴ τῆδε κάκεισε περιπλανώμενοι, τῶν ὀρθῶν εἴητε σκοπῶν διαπίπτοντες, ἀλλ' ἀκίνητοι πρὸς τῷ καλῷ μένοιτε, μῆτε δεξιὰ, μῆτε ἀριστερά, κατὰ τὸν Σολομῶντα, περιφερόμενοι»⁸⁴.

Ἰσως κατηγορήσουσιν τινες τῶν ἄκρως «οὐσιολατρῶν» ἡμᾶς τοὺς περὶ τὰ τυπικά ἐνασχολούμενους ὡς «τυπολάτρους». Παραβλέπομεν, λέγουσι, τὴν οὐσίαν ἀσχολούμενοι περὶ τοὺς τύπους. Τί λέξομεν πρὸς αὐτούς; Χρησιμοποιῶντες λέξιν τοῦ συρμοῦ, λέγομεν ὅτι οὐσία καὶ τύπος εἰσὶν ἔννοιαι «διαπλεκόμεναι». Πρᾶξις γὰρ θεωρίας ἐπίβασις. Ἡ οὐσία οὕσα ὑδαρὴς χρῆζει σκεύους τινὸς πρὸς διαφύλαξιν. Διὸ καὶ κατέχομεν τὸν θησαυρὸν τῆς πίστεως ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι⁸⁵. Ὁ ἐγκέφαλος χρῆζει κρανίου, τὸ ὦν κελύφους, ὁ μαργαρίτης ὀστράκου. Ὁ βίαιος διαχωρισμὸς οὐσίας ἀπὸ τύπου ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστὶ. Ταῦτα τὰ δύο, οὐσία καὶ τύπος εἰσὶν ἠνωμένα ἀδιαιρέτως, ἀσυγχύτως καὶ ἀφύρτως. Συναποτελοῦσι τὸ ὀρθόδοξον βίωμα. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα.

Τὸ δὲ πάντων κάκιστον εἶναι τὸ ὅτι ἢ περιφρόνησις πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας εἰσῆλθεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὡς ἄλλη τις πανδημικὴ νόσος καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἱερὰς Μονὰς.

Κατ' ἀρχὰς οἱ ἀγροὶ καὶ οἱ ἀμπελῶνες, τὰ μετόχια, οἱ κολλῆγοι, πᾶσαι αἱ ψευδεῖς μανίαι⁸⁶, «γῆς πλέθρα μυρία, φιλότιμοι οἰκοδομαί, ἵππων ἀγέλαι, βοῶν, καμήλων, ἄλλων κτηνῶν ἀριθμοῦ κρειττόνων» ἔκαμαν ὥστε «κατ' οὐδὲν τοῦ κοσμικοῦ βίου καὶ πολλαῖς φλεγμαίνοντος ταῖς φροντίσι τὰ μοναχικὰ ταυτὶ διαφέρειν»⁸⁷. Καὶ ταῦτα «τῶν θείων λογίων ἀπεναντίας τούτοις ἡμῖν φθειγγομένων καὶ φροντίδων τοιούτων ἀπηλλάχθαι τὸ σύνολον διακελευομένων»⁸⁸.

Ταῦτα πάντα ἐπέφερον ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῶν συνάξεων. Τὸ ἔργον γέγονε πάρεργον καὶ τὸ πάρεργον ἔργον.

Ἐπῆλθεν εἶτα ἡ λειψανδρία. Ὀλίγοι οἱ πατέρες, πολλὰ τὰ διακονήματα. Ἡδικημένος καὶ πάλιν ὁ ἐν τῷ κελλίῳ κανὼν. Ἡφανισμένη ἢ ἐν τῷ Ναῶ ἱερὰ ἀκολουθία. Σύνθημα ἀπὸ κοινοῦ. Σύντμησις καὶ βία. Ἀκολουθία ὡς ἀπὸ ρυτῆρος ἐλαύνουσα καὶ καλπάζουσα. Πολλάκις μένει μόνος ὁ τὴν ἐφημερίαν ἔχων μετὰ τινος ἀναγνώστου νυσταλέου καὶ ἀνά λέξιν χασμωμένου.

Ἐλήλυθε καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν πτυχίων. Μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ κάτοχοι τίτλων σπουδῶν.

82. Κολασσαεῖς Β', 5.

83. Α' Κορινθίους ΙΔ', 23.

84. Δημ/σκη Ι, 615.

85. Β' Κορινθίους Δ', 7.

86. Ψαλμὸς ΛΘ', 5.

87. Νεαρά Νικηφόρου Β' Φωκᾶ 963-969.

88. Αὐτόθι.

Απαριθμούνται ὑπὸ τοῦ κείροντος ἢ τοῦ καθηγουμένου κατὰ τὴν κουρὰν εἰς ὁμιλίαν πλήρη συγκινήσεως. Τί ἄφησε καὶ προσῆλθε. Ἀπὸ δόξης εἰς ἀδοξίαν. Ἀπὸ σταδιοδρομίας εἰς στάδιον ἀρετῶν. Ἀπὸ ὕψους εἰς βάθος. Μεγάλη ἢ θυσία. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός παρέρχεται ταχέως καὶ ὡς ἄνθος μαραίνεται. Καὶ κατ' ἀρχὰς τὰ πτυγία ὑποτονθορίζουσι, εἶτα φωνασκοῦσι καὶ τέλος καθέλκουσι. Ὅποτε ἀκολουθίαι καὶ τάξεις, μεταμεσονύκτιοι ἐγέρσεις καὶ «τὰ πολλὰ Κύριε ἐλέησον» θεωροῦνται πλέον σισύφειον μαρτύριον πέρας οὐκ ἔχον. Καὶ εἶτα ἡ κάθοδος εἰς ἄδου πέταυρα.

Ἔχομεν, τέλος, ὡς ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων καὶ τινα καινοτομίαν εἰς τὸν γῶρον μοναζόντων τινῶν καὶ τῶν αὐτοῖς πελαζόντων ψευδοευλαβῶν. Αὕτη τὰς ἀκοὰς κνήθουσα ἐξαπλοῦται ὁσημέραι.

Ἰσχυρίζονται τοίνυν οἱ μακρὰν τὴν ὑπήνην ἔχοντες, μακρύτερον δὲ τὸ κομβοσχοίνιον, ἐπὶ γῆς συρόμενον, ὅτι τοῖς πνευματικῶς τελείοις ἀχρηστοί εἰσιν αἱ ἱεραὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀκολουθίαι, ὁ ἐσπερινὸς δηλονότι, τὸ ἀπόδειπνον, τὸ μεσονυκτικόν, ὁ ὄρθρος καὶ αἱ ὥραι. Ταῦτά εἰσι διὰ νήπια παππάζοντα καὶ τὸ πνευματικὸν ἀλφαβητάριον ἐκμανθάνοντα. Τὰ πάντα ἀντικαθίστανται διὰ τῆς εὐχῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐν κομβοσχοινίῳ.

Οὐδεὶς ἀρνεῖται, τῶν νοῦν ἐχόντων, τὴν εὐχὴν τοῦ Ἰησοῦ «*Ἰησοῦ ὀνόματι μάστιζε πολεμίους*»⁸⁹. Ἀλλ' ἐν τῷ κανόνι, ἐν τῷ κελλίῳ, ἐν κρυπτῷ, ἐν τῷ ταμιεῖῳ καὶ καθ' ὠρισμένην ὥραν καὶ οὐχὶ πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς λατρείας.

Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἴν' ἐξηγήσῃ ἡμῖν πότε εἰσῆχθη τὸ κομβοσχοίνιον εἰς χρῆσιν; Καὶ θέλομεν ἐπισήμους ἀγιοπατερικὰς μαρτυρίας (εἰ εἰσὶ) καὶ οὐχὶ ἀερολογίας καὶ θρύλους. Φρονοῦμεν ταπεινῶς ὅτι ἡ ἐπίκλησις τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιοτέρα, ἐξικνουμένη ἕως καὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κομβοσχοινίου.

Ἡ διὰ τοῦ κομβοσχοινίου ἀντικατάστασις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν (διερωτῶμαι τανῦν διατί αἱ ἀκολουθίαι ὀνομάζονται, καὶ εἰσίν, ἱεραὶ, τὸ δὲ κομβοσχοίνιον οὐχί;) ἰσχύει μόνον διὰ τοὺς βαρέως ἀσθενεῖς, διὰ τοὺς κατακοίτους καὶ τοὺς ἀναλφαβήτους.

Ἡμεῖς ἐγνωρίσαμεν αὐστηροὺς ἀναχωρητὰς ἀναγινώσκοντας -καίτοι μόνον- ἀνελλιπῶς πάσας τὰς ἱεράς ἀκολουθίας.

Οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ιδέας τοῦ κομβοσχοινίου καὶ μόνον, ἀγνοοῦσι τὸ ποικίλον τῆς προσευχῆς. Ἡ εὐχὴ τοῦ Ἰησοῦ εἶναι προσευχὴ ἰκεσίας καὶ μετανοίας. Ἔχομεν ὅμως καὶ προσευχὴν αἴνου, εὐχαριστίας, δοξολογίας. Αὗται αἱ μορφαὶ ἐκπληροῦνται διὰ τῶν ἱερῶν συνάξεων. Ἐκεῖ δοξολογοῦμεν, αἰνοῦμεν, εὐχαριστοῦμεν, ὑμνοῦμεν τὸν Κύριον. Προσφέρομεν Αὐτῷ «*λογικὴν λατρείαν*». Διδασκόμεθα τὰ τῶν βίων τῶν ἐορταζομένων ἀγίων, τὰς ὑποθέσεις δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν. Καλοῦμεν εἰς πρεσβείαν τὴν Κυρίαν Θεοτόκον καὶ τοὺς ἀγίους, κατανοοῦμεν, ὅσον ἐφικτὸν ἡμῖν, τὸ λυτρωτικὸν τοῦ Κυρίου ἔργον, μανθάνομεν τὸν ἕλληνα λόγον. Διὰ πάντα πιστόν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τὸν μοναχὸν αἱ ἀκολουθίαι εἰσὶ πνευματικὸν Πανεπιστήμιον.

Οἱ τὰ ἐξ ἀντιθέτου πρεσβεύοντες περιφρονοῦσι τὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησίας, τὰς ἀπ' αἰώνων χορείας τῶν ὁσίων Πατέρων τῶν τε μοναστῶν καὶ τῶν μιγάδων. Πάντας τοὺς ἀγίους τοὺς συντάξαντας ἐν δακρύοις καὶ ἀλαλήτοις στεναγμοῖς τροπάρια, κοντάκια καὶ κανόνας.

Περιφρονοῦσι Δαβὶδ τὸν προφητάνακτα, Παλαιάν τε καὶ Νέαν Διαθήκην, περιφρονοῦσι τὴν «*σύναξιν*», τὸ «*ἰδοὺ δὴ τί καλὸν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό;*»⁹⁰, τὴν «*ἐκκλησίαν*» ἣτις ἐστὶ συνάθροισις πιστῶν.

89. Ἰωάννου Κλίμακος, *Κλίμαξ*, λόγος Κ', στ'.

90. Ψαλμὸς ΡΑΒ', 1.

Άγνοοῦσι τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀτομικῆς προσευχῆς καὶ λατρείας, γενόμενοι gens lucifuga, γένος φευξήλιον, ἀρνούμενοι τὴν communio sanctorum, τὴν κοινωνίαν-ἐπικοινωνίαν τῶν ἁγίων.

«Ἀπατᾶς σεαυτὸν, ἄνθρωπε· εὐξασθαι μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας δυνατὸν, οὕτω δὲ εὐξασθαι ὡς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀδύνατον, ὅπου πατέρων πλῆθος τοσοῦτον, ὅπου βοή πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοθυμαδὸν ἀναπέμπεται»⁹¹ διατρανοῖ ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν. Παρ' αὐτοῦ δὲ μανθάνομεν καὶ τί ἐστὶ φαλμωδία ἐν ἐκκλησίᾳ: «Μάθε ψάλλειν καὶ ὄφει τοῦ πράγματος τὴν ἡδονήν. Οἱ ψάλλοντες γὰρ Πνεύματος πληροῦνται Ἁγίου, ὥσπερ οἱ ἄδοντες τὰς σατανικὰς ὠδὰς πνεύματος ἀκαθάρτου»⁹². Καὶ ἄλλοῦ: «Ἀγαπητὸν γὰρ τοὺς συνεχῶς εἰς Ἐκκλησίαν ἀπαντῶντας καὶ διδασκαλίας ἀπολαύοντας πνευματικῆς καὶ τοσαύτης τυγχάνοντας ἐπιμελείας δυνηθῆναι περιγενέσθαι καὶ χαλινῶσαι τὰς πονηρὰς ἐπιθυμίας καὶ διαβλέψαι πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν»⁹³.

Ἄλλ' οἱ τὴν ἀντιρῶσιν ὑπογλώττιον ἔχοντες ἀντεροῦσιν ἡμῖν. Ταῦτα λέγει ὁ ἱερός Πατήρ διὰ τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ «χαμαί» κειμένους καὶ ἁμαρτίαις παντοίαις κυλινδουμένους οὐχὶ δέ... δι' ἀετοὺς ὑψιπετεῖς.

Πλὴν, ὅμως, οἱ παλαιοὶ πατέρες καὶ πᾶσα ἡ ἀρχαία παράδοσις ἀπὸ Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου, Μακαρίου τοῦ Ῥωμαίου, Παχωμίου, Εὐθυμίου, Θεοδοσίου, Σάββα καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ἕως καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος διδάσκουσι ὅτι οὗτοι πάντες εἶχον σύνοικον καὶ ἰσοστάσιον τὴν τε ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἐν τῷ κελλίῳ εὐχὴν.

Μὴ πλανώμεθα! «Εἴ τις διδάσκει τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ εὐκαταφρόνητον εἶναι, καὶ τὰς ἐν αὐτῷ συνάξεις, ἀνάθεμα ἔστω»⁹⁴.

Ἐδίδασκον ἡμᾶς ἐν τῇ νεότητι ἡμῶν γέροντες μακαριστοί: «Ὁ μοναχὸς ἔχει δύο ὀφθαλμούς. Τὸν ἐν τῷ κελλίῳ κανόνα καὶ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀκολουθίαν. Ἐὰν καταλείπη τὸ ἐν γίνεται μονόφθαλμος. Ἐὰν ἀμφοτέρω γίνεται τυφλός»...

Τούτοις στοιχοῦντες ἀπαναινόμεθα τὰς βεβήλους ταύτας κενοφωνίας. Τιμῶμεν τὸ συναμφοτέρον.

Ἀπάντησιν δὲ κατάλληλον εἰς τοὺς ἀπαναινομένους γενικῶς τὰς τυπικὰς τῆς Ἐκκλησίας διατάξεις δίδουν πρῶτον αἱ Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων: «Εἰ γὰρ τὰ ἄψυχα γενόμενα τὴν εὐταξίαν ἀποσώζει οἶον νύξ, ἡμέρα, ἥλιος, σελήνη, ἄστρα, στοιχεῖα, τροπαί, μῆνες, ἑβδομάδες, ἡμέραι, ὥραι καὶ δουλεύει τῇ διατυπωθείσῃ χρεῖα κατὰ τὸ εἰρημένον «ὄριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσεται»⁹⁵ καὶ πάλιν περὶ τῆς θαλάσσης «ἐθέμην αὐτῇ ὄρια περιθεις κλειθρα καὶ πύλας, εἶπα δὲ αὐτῇ· μέχρι τούτου ἐλεύση καὶ οὐχ ὑπερβήση»⁹⁶», πόσον μᾶλλον ὑμεῖς οὐδὲν ὀφείλετε τολμᾶν παρακινεῖν τῶν ὑμῖν κατὰ γνώμην Θεοῦ παρ' ἡμῶν ὀρισθέντων;»⁹⁷.

Καὶ δευτέρον ὁ Μέγας Βασίλειος: «Οὐ μὴν, ἐπειδὴ ἡ ἐν παντὶ καιρῷ εὐχαριστία καὶ

91. Ἰωάννου Χρυσοστόμου γ' λόγος περὶ τοῦ Ἀκαταλήπτου, ἐνθα ἐκτενῶς ὁμιλεῖ ὁ ἱερός Πατήρ περὶ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ ὅρα ἐκεῖ.

92. Ὁμιλία ιθ' εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους.

93. Τοῦ αὐτοῦ, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν τῷ Ναῶ τῆς ἁγίας Εἰρήνης.

94. Κανὼν Ε' τῆς ἐν Γάγγρα Τοπικῆς Συνόδου (ἐπικυρωθεὶς ἀπὸ τὰς Δ', ΣΤ' καὶ Ζ' Οἰκουμενικὰς Συνόδους).

95. Ψαλμὸς ΡΓ', 9.

96. Ἰώβ ΑΒ', 10-11.

97. Η', 46, 2.

νόμῳ προστέτακται καὶ ἀναγκαία ἡμῶν τῇ ζωῇ δέδεικται κατὰ τε φύσιν καὶ λόγον, παροραῖσθαι δεῖ τοὺς διατετυπωμένους καιροὺς τῶν προσευχῶν ἐν ταῖς ἀδελφότη-
σιν, οὓς ἀναγκαίως ἐξελεξάμεθα, ἐκάστου ἰδίαν τινὰ ὑπόμνησιν τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ
ἀγαθῶν ἔχοντος»⁹⁸.

Τέλος, ἄς ἀκούσωμεν τί ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς παραγγέ-
λει: «Διὸ δυσωπῶ τὸν τοῦ Θεοῦ λαόν, τὸ ἔθνος τὸ ἅγιον, τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνθέ-
ξεσθαι παραδόσεων ἢ γὰρ κατὰ μικρὸν τῶν παραδεδομένων ἀφαίρεσις ὡς
ἐξ οἰκοδομῆς λίθων θᾶττον ἅπασαν τὴν οἰκοδομὴν καταρρήγνυσιν. Εἴη δὲ
ἡμᾶς ἐδραίους, ἀκαμπεῖς, ἀκλονήτους διαμένειν, ἐπὶ πέτραν ὀχυρὰν ἐστηριγμένους»⁹⁹.

Τῷ δὲ Τρισαγίῳ Θεῷ τῆς τάξεως
δόξα, κράτος, τιμὴ
καὶ προσκύνησις
εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν.

98. Ὅροι κατὰ πλάτος Β', ΛΖ'.

99. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Περὶ εἰκόνων, λόγος α', 68.